

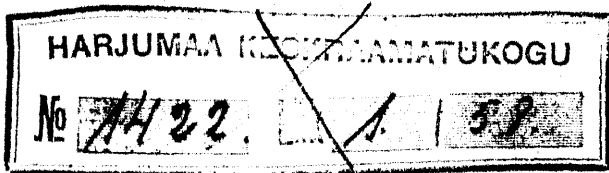
EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTHAL, J. JÕGEVER †, A. JÜRGENSTEIN, L. KET-
TUNEN, J. KÖPP, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI** *67 292*

KAHEKSATEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1924

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1924

XVIII AASTAKÄIK

№ 8

Mõnda Anton Thor Helle elust ja tegevusest.

Jüri kirikukroonikas on Anton Thor Hellele võrreldes teistega kõige rohkem ruumi pühendatud. See on ka arusaadav, sest et ta üks neist õpetajaist on olnud, keda jüri-lased veel praegu mäletavad ja kelle teened Piibli tõlkimise alal on, nagu teada, kogu Eestile tuntud. Peale muu kirjutatakse selles kroonikas Anton Thor Hellest järgmist:

Anton Thor Helle sünni-kuupäev on teadmata. Ristitud on ta Tallinnas P. Nikolai kirikus 28. oktoobril 1683. aastal. Tema isa on kaupmees Anton Thor Helle, ema Wendela Oom. Ta kuulus Tallinnas elavasse perekonda, kes oma nime vaheldamisi kirjutas Ghor, Thor, zur Helle ja kelle nimi juba aastal 1460 Tallinnas ette tuleb. Pärast gümnaasiumi lõpetamist astus ta septembrikuul 1705 Kiili ülikooli usuteadust õppima. Nimetatud ülikoolis oli ta arvatavasti Tallinna linna stipendiaadina. Abiellu astus Anton Thor Helle esimest kord 19. juulil 1713. a. Katharina Helene Kniperiga. Viimane oli pastor Toomas Kniperi tütar. Sellest abielust sündis tütar Kristina, kes kirikuõpetaja Gustav Ernst Hasselblatt'ile mehele läks. Hiljemini leseks jäänud, astus ta uuesti abiellu. Teist kord astus Anton Thor Helle abiellu 20. septembril 1725. a. Maria Elisabeth Oldecop'iga, bürgermeister Johan Oldecop'i tütreaga. Sellest abielust sündisid 5 poega. Nende nimed on: Anton Johan, Adolf Bernhard, Toomas Gotthilf, Heinrich Kristian ja Otto Kristoph. Anton Thor Helle suri 13. aprillil 1748. a., olles 65 aastat vana ja pidanud Jüris kirikuõpetaja-ametit 35 aastat. Veebruaril 1748. a. kirjutab ta oma tervise kohta konsistoriumile: „Apetiidi puudusel ei olnud mul võimalik kohalisi visitatsioone talve jooksul ette võtta; ööd olen uneta mööda saatnud, mille tõttu mu jõud täiesti otsas ja ma seista ega käia ei jõua. Selle viletsa keha vastu peab halastust tundma, et ta mitte täiesti

kokku ei langedeks sõitudel vapustuste läbi ilma tarvilise hoolitsemiseta, mis mulle kodus osaks saab. Peaks Jumal mulle minu jõu jälle kinkima, nagu juba kord sündinud, siis täidan ma kõik selles asjas täpisealt.“ Anton Thor Hellel oli oma vapp.

Kuidas kirjeldatakse selles kroonikas Anton Thor Helle hingekarjase-tegevust ja tookordset olukorda Jüris? Ta kutsuti Jüri koguduse õpetajaks 1713. aastal. Jüri kirikumõisa oli Põhjasõjast puutumata jäänud, nagu teisedki kirikumõisad Harju- ja Läänemaal, kuna aga Järva- ja Virumaal nad kõik maha olid põletatud ja pärast rahu-tegemist varemtes seisid. Kirik oli päris korras, väikesed defektid maha arvatud. Puuduvad aknad kingiti raehärrade poolt. Kiriku ornaat, nagu kroonlühtrid, kellad jne., olid aegsasti Tallinna Püha Oleviste kirikusse peitu viidud. Ka kirikuõpetaja maja oli veel tarvitamiseks kõlvuline, kuid kõrvalhooned olid osalt täiesti mädanenud ja kokku langenud, osalt põletuspuudeks ära tarvitatud. Põllud olid pooleldi söödis, aed täiesti varemtes, seal ei leidunud ainustki puud ega pöösast. Ka kirikumõisa talud olid samuti lõhutud. Vähesed katkust ellujäänud talupojad elasid osalt kirikumõisa küünis, osalt olid võõrasse teenistusse astunud. Järgnes rida raskeid, murerikkaid aastaid, enne kui status quo ante jälle jalule jõuti seada.

Vene valitsuse tulekuga Eestimaale algas meie kodumaal uus ajajärk ka kiriku suhtes. Kuni tolle ajani valitses kirikus ja koolis piiramatult vittenberglaste ortodoksia. Nüüd kujunes aga teisiti. Vanema põlve õpetajad, kes „oma enamuses Põhjasõja ajal ühes oma kogudustega ainult nälga ja muret, põletamist ja tagakiusamist, tõbesid ja katku kannatasid“, olid osalt mõõga, osalt katku läbi langenud. Uus põlv õpetajaid, suuremalt jaolt omalt maalt pärit, läks valitsuse keelust hoolimata usuteadust õppima Halle ja Jeena ülikooli, kus oli valitsemas pietistlik vool. Seesuguste hulka kuuluvad esimeste 15 aasta jooksul pärast rahutegemist Püha Jaani koguduse õpetaja Wrede, Gutsleff Kullamaal, Krippendorf Ridalas; nendega ühinesid õpetajad Gernet, Neuhausen, Levanus ja teised. Neid kõiki peab Jüri kirikukroonika paremaiks ja väga lugupeetud õpetajaiks-hingekarjasteks, kes tol ajal Baltimaal elasid. Kui aastal 1724 ülemõpetaja Mickwitz maa õpetajate juhiks sai ja iga-aastasi sinodeid hakkas pidama, võttis pietism ikka rohkem maad. Nagu Saksamaal, kerkisid ka siin hõõrumised vittenberglaste ja pietistide vahel päevakorrale. Esimesed heitsid oma vastastele valitsemishimu ja affek-

teeritud vagadust ette, kuna pietistid ortodoksides juures külmutust jumalasõna kuulutamises ja ametikohuste täitmises, nimelt hooletust kooliasjanduses nägid. Võitsid siiski pietistid.

Nende hulka kuulub maaõpetajatest ka Anton Thor Helle. Ta andus kogu oma jõuga tema hoolde usaldatud kogudusele. Ta ise kirjutab, et oma asjade pärast kunagi üle päeva kodust ära ei ole olnud. Jutluste, katehiseerimise ja kohaliste visitatsioonide kaudu pakkus ta jumalasõna nii noorele kui vanale. Kõige pealt püüdis ta kooli asutada; leidis ju kogu kihelkonnas ainult 8 isikut, kes lugeda oskasid. Väljavaated kooli avamiseks olid aga väikesed. Köstri elumaja oli väga vilets ja kooli pidamiseks täiesti kõlbmatu, köster ise „liiderlik ja harimatu ning inimeste põlguse all oma pahade tegude pärast“. Kuid Anton Thor Helle ei matnud kooli avamist maha. Aastal 1719 läks tal korda enesele tublit köstrit saada, ja järelejätmata manitsuste ning palvetega katsus ta, vaatamata maa vaesuse peale, koguduse liikmeid koolimaja ehitamisele liikuma panna. Iseäranis soojalt võttis kooliküsimusest osa Lehmja mõisa rentnik Johann Nottbeck. Ta kinkis 20 taalrit akende, uste ja ahjude jaoks. 1721. aasta sügisel oli 45 last koos, kellega hakati kooli pidama. Puudusid aga tarvilised raamatud. Aabitsat uues kirjaviihis ei olnud veel trükist ilmunud; sellepärast tuli leppida kirjutatud lehekestega. Samuti ei olnud veel katekismused ja lauluraamatud Saksamaalt päralt jõudnud. Järgmisel aastal olid need puudused kõrvaldatud. Kooliõpetajaks oli köster. Tema äraolekul täitis tema aset „keegi noormees“. Anton Thor Helle käis ise kolm korda päevas koolis, et lastele katekismust õpetada. Järgmisel aastal hakkas aga köster kahjuks laisklema, viibis palju kodust ära, ja kogu õpetamise raskus lasus Anton Thor Helle õlgadel. Kooliõpilaste arv kahanes; vanemad vabandasid endid, et neil minevat lapsi koduste tööde jaoks tarvis ja et nad olevat väga vaesed ning ei jõudvat lastele leivakotti ühes panna. Nad võivat küll oma lapsi aga kodus õpetada, ja laps õppivat ise teiste käest. Aastal 1726 jäi kool seisma. Selle asemel pidas aga Anton Thor Helle hoolega visitatsioonid külades. Samal aastal teatab ta oma kirjas konsistoriumile, et leiduvat peaaegu igas talus keegi, kes oskab lugeda; kogu kihelkonnas on 200 last, kes on usinasti lugema õppinud. Järgmisel aastal palus ta jälle kogudust, et see oma lapsed köstriks kooli õppima saadaks, sest ainult sel teel on tal võimalik lastele katekismust õpetada. Kuid

ainult üks laps andis enese üles. Aastal 1737 avas Lehmja mõisa rentnik külakooli Karra (?) külas. Selles õpetas Anton Thor Helle hommikul ja õhtul katekismust. Pea pärast seda avati seesugune kool ka Lagedil. Sama usinasti oli Anton Thor Helle leeriõpilastega ametis. Õppus kestis esmalt 14 päeva ja pikendati hiljemini 4 nädala peale.

Ka pühapäevadel õpetas Anton Thor Helle pärast jutlust noortele hoolega katekismust. Et vanemad tihti selle järele suuremat tarvidust tundsid kui noored, siis algas ta pihtiteenistust kell 9 homm., millele vanemate inimeste jaoks katekismusetund järgnes. Kogu selle oma töö ja tegevusega ei võitnud ta mitte ainult konsistooriumis enesele täielist lugupidamist, vaid rohkem veel koguduses. Juba 1717. a. kinnitab kogudus, et ta oma õpetajaga rahul on, 1727. a. väga rahul ja 1740. a. soovib ta temale kõiges Jumala armu, sest et ta nende lapsi truult on õpetanud. Kohalised visitatsioonid jäid hiljemini küll ära, osalt töö rohkuse pärast konsistooriumis, osalt elava kirjandusliku tegevuse tõttu ja osalt tema hädise tervise pärast.

Milles suur korratus valitses, need olid kirikuraamatud. Ristimised ja sündimised jäid sagedasti sisse kandmata, samuti laulatused jne.

Iseäranis energilise oli Anton Thor Helle uue laulu- raamatu maksmapanemises. Enne kui see veel oli ilmunud, kirjutas ta sellest 3 harilikumat laulu välja ja luges neid maikuust kuni septembrini kogudusele pühapäeviti ette. Kristuse tulemise ajal 1721. a. tutvustas ta seda pidulikult, mis hästi korda läks, kuna tema 45 kooliõpilast ja 11 leeriõpilast neid laule juba peast laulda oskasid. Aastal 1723 kirjutab ta konsistooriumile, et varemini ainult 20 inimest kirikus laulnud, nüüd seda aga 100 teevad. Jutluse alused võttis ta katekismusest või seletas Uut Testamenti sõna- sõnalt peatüki viisi. Aastal 1725 oli ta sel teel 2. Kor. 8. peatükini jõudnud. Et tagajärjed sel teel kõige paremad ei olnud, siis katkestas ta selle, et oodata, kuni Uue Testamendi uus välja-anne trükkis ilmub, mille järele kogudusel võimalus avaneks seletust värss- värssilt jälgida.

Varssi tõmbas Anton Thor Helle sel teel konsistooriumis enese peale tähelepanu, ja juba 15. märtsil 1715. a. valiti ta Eestimaa konsistooriumi erakorraliseks assessoriks ja 3. augustil 1721. a. korraliseks assessoriks. Konsistooriumi tööst ja tegevusest võttis ta väga elavalt osa. Ida-Harju praostiks valiti ta 6. juulil 1742. a.

Kuid Anton Thor Helle peatahtsus seisab tema kirjanduslikus tegevuses eesti kirjanduse ja piibli tõlkimise alal. Sellest on juba õp. V. Reiman oma „Piibli ümberpanemise loos“ pikemalt kirjutanud, mispärast siin tarvitseb ainult üksikuid jooni ära märkida. Anton Thor Helle oskas väga hästi kreeka ja heebrea keelt. Samuti õppis ta imestamisväärt ruttu eesti keele selgeks, mitte teaduse mõttes, vaid eesmärgiga, et rahva keskel praktiliselt tegev olla. Aastal 1715 ilmus tema ümberpanekus Tallinna murde järele trükkis Uus Testament ja aastal 1729 teises parandatud trükkis. Tema hoosal kaastegevusel kokku seatud uus lauluraamat ilmus 1721. a. ja otsustati 9. veebruaril 1722. a. konvendi poolt vastu võtta. Selle lauluraamatu kogudustesse viimisega oli raskusi. Osa vaimulikudest ja rüütelkonnast maanõuniku Ferseniga eesotsas oli lauluraamatu vastu, just sellepärast, et selles pietistlik vaim valitses. Võit jäi ometi Anton Thor Hellele.

Anton Thor Helle on kaastegev olnud ka „Jumalanõueti“ väljaandmises. Tema sulest ilmus Halles eesti keele grammatika, mida soovitati sinodil 1733. a. õpetajatele. Ka raamatuke „Viis head jutto“ arvatakse tema sulest ilmunud olevat. Tema kõige tähtsam töö kirjanduse alal on Vana Testamendi ümberpanek. Millal ta ümberpanemist algas, ei ole teada. Kirikukroonikas leidub ainult lühike märkus: „1726. aastal algasin ma 1. Moosese raamatu ettelugemist, mida uuesti suure rõõmuga eesti keelde ümber olen pannud.“ Ümberpaneku lõpetas ta 1736. a. ja 1739. a. ilmus kogu piibel trükkis.

Anton Thor Helle oli kindunud pietist. 1736.—1742. a. oli vennastekoguduste — herrnhuutide — kasvamisae Eestimaal. Kas ka Anton Thor Helle nende hulka vastu oli võetud, ei ole kindlasti teada, kuid see paistab tõenäoline olevat. Kui ta herrnhuut oli, siis astus ta ometi pärast käsikirja 12. novembrist 1742. a., millega herrnhuutide institutsioon ametlikult lõpetati, kirikuõpetajate hulka kohe jälle tagasi. Tema kiriklik seisukoht oli sarnane ülemõpetaja Mickwitz'i omaga, keda Harnack oma raamatus „Herrenhut in Livland“ hea meelega nimetab. Oma koguduses kindus Anton Thor Helle selles, ei kirik herrnhuutidega käsikäes ei saa käia. Varakult hakkas ta pärast jumalateenistusi õpetajamajas hingekosutavaid tunde pidama. Visitatsioonil a. 1740 konstateeriti mõnesuguse vaimuliku liikumise jälgi, missugune liikumine hiljemini suureks kasvas. Varssi rändasid „ärgeanud“ hulgad Jüri kirikust mööda herrnhuutide koosolekule linna, mis neile ikka rohkem ja rohkem meeldis.

Nagu teistes kogudustes, algas ka Jüris hiljemini selle liikumise tagurpidi-minek. Nii kaebab Anton Thor Helle 1748. a., oma viimases märkuses, mis ta kirjutanud, et paljud ärgannd hinged pühapäeva-õhtupoolseist palvetundidest, kus lauldakse, palutakse ja apostlite kirju seletatakse, ära jäävad, evangeeliumiga rahul ei ole ning pea siin, pea seal midagi otsivad.

J. Auver.

Eesti keele süntaksite ülevaade. 2

Aastal 1896 ilmus:

Dr. K. A. Hermann. Eesti keele lause-õpetus. Eesti keele grammatika teine jagu. Syntaxis linguae Estonicae. Синтаксисъ Эстскаго языка. Syntax der Estnischen Sprache. — Trükitud kirjutaja kulu- ja kirjadega. 1896. [VIII+81 lhk.]

Oma raamatu „Eeskõnes“ on Hermann Eineri grammatikast vaikides mööda läinud; ka on halvakspanevalt kõneldud Ahrensi ja Wiedemanni grammatikast, et neis olevat eesti keele iseärasusi liiga vähe tähele pandud. Ometi on Hermann õige paljudes küsimusis ainult korranud Ahrensi ja Wiedemanni mõtteavaldusi ja ei pakugi just iseäranis palju uut materjali või õigemaid seisukohti. „Töö eesmärk on kahekordne: Ta peab 1) iseõppijatele näitama, kuda Eesti keelt teaduslikul viisil kirjutada tuleb, ja 2) ka kooliõpetusele eesti keele õppimises ja õpetamises abiks olema.“ Veel soovitab autor „Eeskõnes“ lasta õpilastel „võimalikult rohkesti tervel õppimise ajal jutulauseid küsk-, soov- ja käsk-lauseteks muuta, et üksikute lausetõugude vahe õppijatele selge oleks“. Meie arvates ei sünnita üksikute lauseliikide aramääramine õpilastele mingisuguseid raskusi, mispärast oleks asjata ajaraiskamine lasta neid seda toimetada „tervel õppimise ajal“, pealegi veel „võimalikult rohkesti“.

Mis puutub süntaktilistesse oskussõnadesse, siis on Hermannil osa oskussõnu ühised Eineriga (alus, üteldus, sihitus, lihtlause), osa aga lahkuminevad; nii nimetatakse atribuuti määruseks, adverbiaali määratuseks, apositsiooni lisanduseks, kõrvallauset lisalauseks, elliptilist lauset väljajäänduseks, perioodi tervikuks. Atribuudile „määruse“ ja adverbiaalile „määratuse“ nime andmine on igatahes ebaõnnestunud, sest need nimetused võivad kergesti segi minna.

Nimetavalist alust nimetatakse „täis aluseks“, osatavalist „osaseks aluseks“; viimase tarvitamise kohta on antud õiged seletused, mida juba Wiedemannigi grammatikas konstateerisime.

Mitmel korral (§ 11, 68 ja 86) on rõhutatud, et on soovitatav kõnelda: kaks meest ajab juttu, kolm naist laulab, kuus hoonet hakkas põlema jne., mitte aga: kaks meest ajavad juttu, kolm naist laulavad jne. Seda soovitust tuleb tervitada, kuigi selle põhjendus on praeguste grammatikate seisukohalt ekslik: seletatakse nimelt, et neis lauseis on subjekt partsiaalne (meest, naist, hoonet) ning niisugusel korral seisab predikaat alati ainsuses; uuemate lauseõpetuste järgi tuleb aga siin subjektiks pidada arvsõna (kaks, kolm, kuus).

Ütelduse käsitluses on kõige huvitavam § 18: „Kui nimesõnane üteldus peab üks osa enese sugust ehk tõust olema, siis peab ta osastav olema, kuna alus nimetav on. Näitused: Inimene on loomasid. Kassid on neljajalgseid. Meie oleme sugulasi. Teie olete kangelasi.“ See tõendab jällegi seesuguste konstruktsioonide rahvapärasust ja vanadust. — Sellevastu tuleb teatud ettevaatusega võtta § 19-ndat: „Kui nimesõnane üteldus täis osa alusest peab olema, siis on alus osastav, kuna üteldus nimetav on. Näitused: Herrasid on mõisnikud. Ahvisid on kahejalgsed. Meid on kirjamehed. Teid on sõbrad. Neid on mitmed vennad.“ Tuleb väga kahelda, kas on rahvas kunagi nõnda rääkinud; Hermann on ilmselt eelmises paragrahvis esitatud reegli analoogial täitsa loogiliselt kombineerinud ka käesoleva reegli ning sellekohased näited.

Õieti on peetud vigaseks lauseid, nagu: rahvas räägivad, kogudus kuulevad, rukis kasvavad, hulk rändavad pro: rahvas räägib, kogudus kuuleb, rukis kasvab, hulk rändab (§ 26). Wiedemanni ja isegi Jõeveri grammatika järgi on mõlemad tarvitamisviisid lubatavad.

Nagu alus ja üteldus, võib ka sihitus olla kas osane või täis (§ 37). Millal tarvitada üht või teist, on õieti tähele pandud, Ei saa ainult küllalt õigeks pidada § 39-nda tähendust: „Kui sihilik¹⁾ ajasõna üksi ütelduseks on ja mingit muudet ega määrasõna lähemaks seletuseks ei ole pandud, siis on ja seisab lauses alati osa-sihitus.“ Ometi

1) s. o. transitiivne.

võib ette tuua palju näiteid, mis selle reegli ümber lükkavad: lõpetasin töö, jänest püüdsin, teid re leidsin j. t.

42. ja 44. §-is seletatakse, et osasihitus annab preesensile oleviku, täissihitus tuleviku tähenduse, mida, nagu varemini mainitud, juba Ahrens tähele pani.

Nimetavakujulise täissihituse tarvitamist on tähele pandud (§ 45) ainult käskiva kõneviisi ja tehtaviku järel (vrld. Ahrensi gramm.).

§ 46-nda väite, et sihilise ajasõna tehtaviku järel tarvitatakse ainult osasihitust, lükkavad ümber juba eelmise §-i näited: Võetakse sulane, palgati tüdruk.

Asjata on määruse (=atribuudi) käsitamisel vaadeldud lahus määrust alusele (§ 58—71), määrust üteldusele (§ 72—90) ja määrust sihitusele (§ 91—106): neil kolmel liigil on nii palju kokkupuuteid ning ühiseid jooni, et pärast aluse määruse üksikasjalist läbiarutamist muutub edaspidine käsitus vaid kordamiseks. Seda on tagantjärele ka autor ise tähele pannud, väites § 102. tähenduses: „Tähele on panna, et aluse, ütelduse ja sihituse määrustel palju sarnadust on.“

Liitsõnade kokkukirjutamisel soovitatakse tarvitada „jaomärki“, sest et see „kumbagi sõna selgemini nähtavaks teeb“, näit.: laste-raamat, meeste-koor, liikmete-kogu (lhk. 28).

§ 86-nda näidete hulgas leidub lause: „Mina vaene kaotasin raha“, kus sõna „mina“ on peetud ekslikult määruseks (=atribuudiks), kuna see on lause alus.

Määratusele (=adverbiaalile) on pühendatud tervelt 24 lhk. Tema definitioon on puudulik ja ebamäärane: „Määratuse sõna abil on võimalik ühte lauset veel ligemini seletada ehk määrata, kui määruse läbi. Niisuguse ligema seletuse sõna nimetame määratuseks“ (§ 107). Kaks järgmist paragrahvi (§ 108 ja 109) paljastavad kõige selgemini definitiooni puudulikkust: siin ollakse sunnitud eelmises §-is kindlaksmääratud määratuse mõistet niivõrt laiendama, et sellest esialgsest definitioonist midagi järele ei jää. Üldse ei ole küllalt selge, mis vahe on määrusel (=atribuudil) ja määratusel (=adverbiaalil). — Määratused jagunevad 5 liiki: kombe ja viisi määratused, aja määratused, koha määratused, hulga määratused ja jaatamise ja eitamise määratused (§ 110); seda liigitust ei saa muidugi täielikuks pidada. Liikide vähesusest on tingitud asjaolu, et teatud liigi alla on koondatud liiga eritähenduslikud adverbiaalid. Nii peetakse lauseis, nagu: tüdruk läks linna teenijaks, rahvas valis mehe volinikuks,

inimene läheb vanemaks, tema on kõstriks, — sõnu: teenijaks, volinikuks, vanemaks, kõstriks — kombe ja viisi (!) määratusteks. Mitmed grammatikad peavad neid sõnu hoopis predikaadiks, mida küll õigeks ei saa pidada; nad on küll adverbiaalid (ehk Hermannini keeli: määratused), kuid mitte kombe ja viisi määratused. — Iseäranis kirju kogu sünnitavad koha määratused. Siia kuuluvad näit. kõik illatiivis seisvad substantiivid: nad läksid riidu, tark ei taha umbkotti jääda, haige põlv ei paindunud kõverasse, rukis lööb õide jne. (lhk. 48—49); samuti kõik inessiivsed substantiivid: tark mees on suures lugupidamises, hobune on sadulas, mõni mees on suurtes võlgades jne. (lhk. 49—50); ka elatiivid: vaat on viinast tübi; põdeja on haigusest nõrk, poiss lõikas haigest pääst (!) rukkid, rahakapp on rauast, mis sa neist saabastest leotad? tema kõneleb teadusest, päike on kuuust heledam jne. (lhk. 50—52). Seda sama tuleb konstateerida ka välise koha käänete kohta; koha määratustena esinevad allatiivid, nagu: minister võtab inimesi jutule, lapsed tehku vanematele rõõmu, loomale anti süüa jne. (lhk. 52); adessiivid: mehel on jõudu, vagal inimesel on hädust jne. (lhk. 53); ablatiivid: vallatu poiss söi õunu toorelt, mina olen lähedalt mees, võlapärija nõudis sinult jne. (lhk. 54). Koha määratuste hulka kuuluvad veel mitmesugused infinitiivid, millel pole kohaga küll mingisugust ühendust; näit. õppis paluma, ei ole olemas, keelasid lugemast, neiud on kosimata jne. (lhk. 55).

Lisandust (=apositsiooni) peetakse eriliseks lauseliikmeks, mitte atribuudi alaliigiks. Lisanduste hulka on arvatud ka essiivsed noomenid, nagu: mis noorena õpid, seda vanana võid; sulane pandi lapsena orjama; vesi seisab loikudena (§ 174). Kuid niisuguseid sõnu on varem (§ 120) peetud kombe ja viisi määratusteks, kus esinevad osalt isegi samad näited. — Õieti on tähele pandud, millal apositsioon käändub, millal mitte (§ 177 ja 183).

Raamatu lõpus on antud lühike ülevaade liitlausest (§ 184—213). Lisalause (=*kõrvallause*) liigitus on puudulik ja täis vigu ning ekslikke näiteid, kuigi käsitus on natuke põhjalikum kui Wiedemannil.

Mitmesuguste vääratuste ja puuduste peale vaatamata jääb Dr. K. A. Hermannini „Eesti keele lause-õpetus“ eesti keele uurimise ajaloos tähtsale kohale kui esimene põhjalikum eestikeelne süntaks. Peale mainitud sisuliste on

raamatul veel mõned meetodilised puudused (näit. on § 105-ndas kõneldud määruse muutusest määratuseks, kuna määratuse mõiste on lugejale seni veel tundmata ja leiab selgitust alles § 107-ndas). Kuid kooliraamatuks pole Dr. Hermann'i „Eesti keele lauseõpetust“ vist kunagi tarvitatud.

Oma „Eesti keele grammatika“ 1905. aastal ilmunud teisele „parandatud ja täiendatud trükile on Dr. Hermann juurde lisanud ka 8-leheküljelise lauseõpetuse, mis osutub tema „Eesti keele lauseõpetuse“ lühikese konspektina ning ei paku midagi uut.

J. Jõgeveri grammatika esimesis väljaandeis on lauseõpetust puudutatud vaid mööda minnes, mispärast me nende juures ei peatu. Viimase väljaande (I, II, ja III aasta, „Odamehe“ kirjastus Tartus 1919 ja 1920) III jaos („III aasta“) on lauseõpetust käsitatud aga põhjalikumalt, 36 leheküljel (lhk. 69—104).

Nagu kaks esimest jagu, kannatab ka „III aasta“ ülevaltlikkuse puuduse all. Kuna muude raamatute sisust võib ka pealiskaudsel vaatlemisel saada teatava ettekujutuse, on see siin raskendatud juba raamatute trüki tõttu: trükikiri on väga monotoonne ning ühetaoline, peatükkide alajagude numeratsioon on segane jne. Ka keeles on konarusi, selgusetusi ning ebatäpsusi. Näit. „Kui aluseks mitmesugused isikud on, siis määrab ajasõna isiku 1. isiku alus 2. ja 3. eest, ja 2. isiku alus 3-da eest“ (lhk. 71). Või: „Kui siduv asesõna kõrvalise lause aluseks on, siis on öeldis selles isikus, milles sõna seisab, kelle alla siduv asesõna korraldatud on.“ — Ebaõnnestunud ja kohmakad on ka mitmed oskussõnad: Otsekohest kõnet nimetatakse „laenatud sõnadeks“ (lhk. 102), koordineeritud ja subordineeritud lauseid „kõrvuti- ja allaühendatud“ lauseiks (lhk. 89), samuti ka: „allakorraldatud täiendus“ (lhk. 73), „paljuse määrus“ (lhk. 84) jne.

Kohe torkab silma ka saksapärase sõnade järjestik kõrvallauseis. Seda aga ei tule panna hooletuse või kogemata eksimise arvele, vaid autor on tarvitanud seesugust sõnade järjekorda teadlikult, seda koguni ainuõigeks pidades, sest 99. lhk. loeme: „Kõrvalistes lausetes seisab lihtõeldis lause lõpul: ütles, et ta täna kõik oma lambad ära müüb.“ Mispärast autor peab niisugust sõnade järjetikku ainuõigeks, jätab ta kahjuks nimetamata; kas ainult sellepärast, et saksa keele mõjul on säärast tendentsi märgata meie haritlaste keeles ja ajakirjanduses?

Võõraste keelte mõju peame konstateerima ka 80. lhk. avaldatud mõtteis: „Sisse-, sees- ja seestütleva asemel võib ja tihti peabki tarvitama omastavat muudet järelsõnadega: sisse, sees, seest; alale-, alal- ja alaltütleva asemel niisama omastavat järelsõnadega: peale, peal, pealt ehk kätte, käes, käest. Kindlat reeglit selle kohta anda, millal muudet, millal omastavat ühes järelsõnaga peab tarvitama, on võimata. Et aga kõik haritud keeled muuteid võimalikult vähendada püüavad ja nende asemele järelsõnu tarvitusele võtavad, siis tuleb sellelt seisukohalt ka Eesti keeles toimetada ja iga kord, kus keel lubab, omastavat järelsõnaga tarvitada, mis keeleõppimise palju lihtsamaks ja kergemaks teeb.“ — Nii siis soovitab autor loobuda eesti ning teistele soome-ugri keeltele omastest kohakäänetest ja katsuda üldse tarvitada eesti nii rohkearvuliste käänete asemel omastavat ühes postpositsiooniga. Põhjenduseks tuuakse ette, et 1) „kõik haritud keeled muuteid võimalikult vähendada püüavad ja nende asemele järelsõnu tarvitusele võtavad“ (nähtavasti ei pea autor soome keelt haritud keeleks); 2) see tegevat keeleõppimise „palju lihtsamaks ja kergemaks“. Palju lihtsamaks ja kergemaks teeb see keeleõppimise ainult muulastele ja „kadasakastele“, kellele meie keele iseloom võõras, kuna sünnipärastele eestlastele, kelle emakeel on eesti keel, ei tee oma keele käänete tarvitamine ometi raskest. Kas peame aga tõesti mõne muulase huvides loobuma keele omapärastest vormidest? See oleks pentsik! Kuna teised keeleõpetajad katsuvad eesti keelt vabastada võõrastest mõjudest, astub lugupeetud prof. mainitud kahe nõudmisega (sõnade järjekorra ja kohakäänete tarvitamise kohta) diametraalselt vastupidist rada.

Vist jällegi „haritud keelte“ mõjuga tuleb seletada autori seisukohta aluse (subjekti) küsimuses. Jõgeveri järgi võib alus seista ainult nimetavas ja vastab „küsimiste peale“: kes? mis? Osa-alust ei taha ta üldse tunnustada, vaid peab seda „mõeldava aluse täienduseks“: „Lausetes, nagu „kalu on järves“, tuleb alusena juure mõelda: „paras jagu“¹⁾ ja sarnaseid sõnu, kuna osastav „kalu“ mõeldava aluse täienduseks on“ (lhk. 69/70). Vististi ei tarvitse autori eriskummalise seisukoha ümberlükkamiseks sõnu kulutada; pole ka ükski teine autor tema vaadet jaganud.

Lauseliikmete definitsiooni ei anta; põhjuseks on vist see, et „I aasta“ 1. §-is on juba kord lauseliikmeist

1) Miks just „paras jagu“?

kõneldud, ehkki seal lauseliikmeid on defineeritud väga puudulikult. Näit. atribuudi kohta on öeldud ainult: „Täiendus (atribut) vastab, kui küsime: kelle? mille? mis-sugune? (lhk. 1). Või sihituse kohta: „Sihitus (objekt) vastab, kui küsime: mis? mida? kellele? millele? kellel? millel? kellelt? millelt? kelleks? milleks? kellega? millega? kellela? milleta? (lhk. 2). Viimase määrangu (õigemini: küsimuste loetelu) puudulikkust tõendavad juba autori enese poolt ettetoodud kaks esimest näidet: „Isa ostis hobuse. Vend kauples hobust.“ Siin vastavad sihitused „hobuse“ ja „hobust“ küsimustele: kelle? ja keda? missuguseid me aga sihituse definitatsioonist ei leia.

Et sihituse ainukeseks äramäärajaks on Jõgeveri grammatika järgi ainult küsimused, millele ta vastab, siis tekivad siin õpilasele möödapääsmatud raskused. Miks tuleb näit. lauseis: „raiub kirvega“, „möödab vakaga“ — pidada sõnu „kirvega“ ja „vakaga“ määruseks, nagu seda autor 84. lhk. väidab, aga mitte sihituseks? — nad vastavad ju mõlemad küsimusele: millega?

Lhk. 72 loeme, et täiendus (atribuut) on kas omadussõnaline või asjasõnaline; verbaalset atribuuti ei tunnustata. Missuguseks lauseliikmeks peab aga autor sõna „minna“ lauses: „on juba aeg magama minna“ või sõna „põgeneda“ lauses: „ei olnud võimalik põgeneda“?

Iseseisva täienduse (apositsiooni) kohta seletatakse, et see võib muutuda, aga võib ka muutmata jääda; nii olevat üks kõik, kas kõnelda: keisri Peetri, keisrit Peetrit — või: keiser Peetri, keiser Peetrit (lhk. 75). Et see siiski mitte ükskõik ei ole, vaid siin tuleb käia kindla reegli järgi, sellest kõnelesime Eineri grammatikat arvustades. Nagu ülal nägime, oli Dr. Hermann juba 24 aasta eest asunud ses küsimuses täitsa õigele seisukohale.

Määruse (adverbiaali) liike on ainult 5: koha, aja, teoviisi, põhjuse, sihi (vrld. vene: обстоятельства места, времени, образа действия, причины, цели). Teoviisi määruse eriliikidena on veel ette toodud: abinõu ehk tööriista määrus, aine määrus, võrdlemine, asemiku määrus, saatja määrus, tingimise määrus, paljuse (!) määrus. Ajamääruse esinemist teatavais käändeis ning nende tähenduslikku vahet on arutatud grammatika muude küsimustega võrreldes liiga üksikasjaliselt: ajamäärusele on pühendatud 3¹/₂ lhk. (lhk. 80—84), kuna teiste adverbiaalide käsitlus nõuab üldse ainult 2 lhk.

Et autor ei tunnusta osa-alust, on ta sunnitud pidama kõiki osa-alusega lauseid „isikuta lauseiks“. Lause aluseks

võib tema arvates siin „juurde mõelda sõnu: natuke, vähe, palju, hulk ja teisi sarnaseid, näit. kaupmehel on (natuke, hulk, küllalt) soola, tõrva, naelu; siin on külma vett; sajab vihma, lund, rahet“ jne. (lhk. 87).

Elliptiliste lausete hulka arvatakse ka nomin. ja partit. absolutus'ed. Näit. „seisab, kübar (on) peas, käsi (on) puusas; koer jookseb, keel (on) pikal suus; lained viisid ühe puuksa, punased marjad (olid sellel) küljes, laevast mööda; temal oli sulane, Peeter (oli selle) nimi“ (lhk. 88).

Kõrvallausete käsitlemisel on õieti ette toodud sihituslausete lühendamine partitsiibi abil (lhk. 92—93), modaallausete (sedasama oleks pidanud mainima ka temporaal- lausete kohta) lühendamine II (-es) infinitiivi abil (lhk. 96) ja finaallausete lühendamine I (-ta-da) infinitiivi abil (lhk. 98); nagu allpool näeme, pole kõik hilisemad grammatikad neid asjaolusid tähele pannud.

Raamatu viimane paragrahv (§ 29) on pühendatud vahemärkidele. Oma lühiduse tõttu (4 lhk.) ei suuda ta anda ses küsimuses küllaldasi juhtnööre.

Lõpuks ei saa vaikides mööda minna J. Jõgeveri süntaksi allikast, milleks on olnud Wiedemanni grammatika. Jõgever pole laenanud mitte üksi Wiedemanni näited (vahe seisab ainult selles, et Wiedemannil on neid rohkem, Jõgeveril vähem), vaid ka tema seletused on tõlgitud peaaegu sõna-sõnalt, ainult teatud lühendustega. Paiguti on aga tõlge halb, nagu üleval tsiteeritud seletus 330. lhk. kõrvallause alusena esineva siduva asesõna kohta ¹⁾.

Kahjuks pole Jõgever sugugi arvesse võtnud seda, et Wiedemanni grammatika ilmumisest oli juba möödunud 45 aastat, mille kestel meie kirjakeel on õige palju arenenud; nii on mitmed süntaktilised nähtused, mis ei olnud Wiedemanni ajal veel küllalt kindlat kuju omandanud, vahepeal kirjakeeles juba fikseerunud.

Ka pole Jõgever arvestanud asjaolu, et Wiedemanni grammatika on kirjutatud eeskätt sakslastele, mispärast ka need eesti keele süntaktilised nähtused, mis erinevad saksa keelest rohkem, on pikema arutuse alla võetud, kuna saksa keelega enam-vähem kooskõlas olevaist küsimustest on kõneldud lühemalt. Jõgeveri süntaksis aga on üksikud

1) Wiedemanni seletus kõlab järgmiselt: Ist das Relativpronomen Subject in seinem Satze, so richtet die Person seines Zeitworts nach dem Worte, auf welches sich das Pronomen bezieht, also: mina, kes vanem olen (ich, der ich älter bin), sina, kes vanem oled jne. (Vrdl. Jõgeveri lhk. 94.)

peatükid suuruse ja põhjalikkuse poolest umbes samas vahekorras kui Wiedemannil (näit. ajamääruse käsitus).

Jõgeveri süntaksi tähtsamad lahkumineked Wiedemanni grammatikast on ainult järgmised:

1) Jõgever ei tunnusta, nagu juba mainitud, partsiaalset subjekti, kuna Wiedemann tunnustab;

2) Jõgever on käsitelnud objekti lühemalt kui Wiedemann;

3) Jõgeveri süntaks on Wiedemanni omast täielikum paari küsimuse poolest: a) Jõgever on peale koha- ja ajamääruste käsitelnud $\frac{3}{4}$ leheküljel (lhk. 84) veel teisi määrusi; b) $\frac{3}{4}$ lhk. (lhk. 89/90) on pühendatud ka nn. „kõrvuti ühendatud“ (s. o. koordineeritud) lausete käsitlusele; c) Jõgeveri grammatika pühendab $\frac{1}{2}$ lhk. (lhk. 79) nn. „kaugemale sihitusele“, mida Wiedemann üldse ei tunne¹⁾; d) Jõgeveri süntaksi lõpus leidub paragrahv kirja-vahe-märkidest, mida Wiedemannil ei ole.

Ettetoodud puuduste pärast ei ole Jõgeveri süntaks koolides tarvitamiseks kohane. Algkooli astmel teeb tema tarvituselevõtmisele vältimatuid takistusi juba raske ja stiilitu keel. Keskkoolis võiksid õpilased keelest kuidagi jagu saada, kuid raamatu lühiduse ja rohkete eksimuste tõttu tuleks siin liiga palju täiendada ja parandada, mis viidaks esiteks juba palju aega ja teiseks vähendaks lugupidamist õpiraamatu vastu.

(Järgneb.)

Ernst Nurm.

Eesti rahvameditsiin,

eriti sünnituse ning naistehaiguste puhul ja laste arstimisel, vanavara valgustusel. 2

III. Raskejalgsus.

11. Raskejalgsuse hügieen. Raskeid töid tegev raskejalgne võib igasuguseid sööke süüa. Kuid kes kergelt elu elab, peab lahjemat sööma, — siis on sünnitus kergem; harilikult olla sünnitus raske kehalise töö tegijal palju kergem (Kursi). Söök olnud harilik; raskelt seedivat toitu pole söödud, sest sünnitus oleks muidu raske olnud. Mõnele on lihasöögid vastikud; mõni ei taha suuremat süüa enne poolt aega, himustanud ainult hapusid kurke (Kursi).

1) Kas see on Jõgeveri grammatika paremus, on küsitav.

Mõnel pool söökides valikut ei tehta; kui mõnd sööki ei taha, peab ilma olema (Kursi). Magusad ja hapud söögid punnutavat lapse üles, kuna õllest minevat rinna-sooned paksuks ning piima olevat vähe; kuiv söök olevat parem kui palju juua, — vastasel korral on raske olla ja käia; haput piima ei olevat hea lõpu poole palju süüa, — koguda palju vett (Sangaste). Soovitav olevat ka palju liikuda (käia), siis ei ole „kelm“ paks ja sünnitus on kergem Sangaste). Süüa võidavat kõike, mida süda lubab (Koeru).

Raskejalgsuse ajal on kantud avaramaid riideid kui harilikult; raskejalgne on pidanud alati kandma põlle ja tanu, muud riided harilikud (Põltsamaa); mõnel pool on ta pidanud punast vööd kandma (Kullamaa). Kantakse seljas ka väga jämedast riidest särki või aetakse rindade kohta särgi külge karedad lapid (Simuna). Karedad lapid pidid nisasid hõõruma, et kui laps imema hakkaks, siis nad mitte hellad ei oleks; siin tundub arvatavasti ämma-emandate mõju. Muud hoolitsemist rindade eest pole olnud (Simuna).

Raskejalgne ei tohi raskemaid töid teha, võib ainult väljas õhu käes kergemaid töid teha. Keelatud on vee kandmine, puude lõhkumine jne.; kuid paljud pole end tööst kõrvale hoida saanud, ometi olnud lapsed kõik terved ja tugevad (Põltsamaa).

12. *Poeg või tütar.* Juba vanarahvas tahtis ette ütelda, kas poeg või tütar ilmale sünnib. Mitte ainult see etteütlemine iseenesest ei olnud nii tähtis; kui just tahtmine mõjuda loote arenemise peale nii, et sünniks kas poeg või tütar, kuidas seekord sooviti.

Et tuleva soo peale tarvilikku mõju avaldada, võeti õige mitmesuguseid abinõusid tarvitusele juba esimesest sugulise ühtimise õöst peale. Pulmaõhtuks, s. o. esimeseks ööks tuleb noorpaari voodi alla salaja panna meesterahva tööriistu, — siis sünnib poeg; pannakse sinna aga naisterahva tööriistu, siis — tütar (Tartu). Soovitati veel, et mehel oleks suguühte ajal müts peas (Tartu) või et ta köidaks enesele seks ajaks kirve ristluu peale (Haaslava), — siis sünnib poeg. Paneb aga naine lõngakera ja suka-wardad aluskoti alla, siis sünnib tütar (Haaslava).

Peale selle oli poja saamiseks veel tähtis, et suguühte ajal meesterahval ennemini „jooksma“ hakkaks, tütre saamisel aga naisterahval. Juhtus vastupidi „jooksma“ hakkama, siis pidi naine tupe puhtaks loputama, et seekordse suguühte tagajärgi kaotada (Põlva).

Kui mees ja naine magasid kumbki isevoosis, siis loeti väga tähtsaks seda asjaolu, kustpoolt küljest läheb mees naise voodisse. Läheb ta naise voodisse pahemalt poolt küljest, siis oldi kindel, et sünnib poeg (Tartu). Kui aga mees ja naine magasid ühes voodis, siis pidi mees suguühete ajal ka pahemalt poolt küljest tulema, et naine poja sünnitaks (Tartu). Ka soovitati naisele peale suguühete keerata pahemale küljele, et poeg sünniks; keeras ta aga paremale küljele, sündis tütar (Hiiumaa). Vaevalt võis aga neil kommetel küll mingit mõju olla poja või tütre sünnitamiseks.

Kui naine oli raskejalgseks jäänud, siis katsuti iga-pidi selgusele jõuda, kas emaihus kantav laps on poeg või tütar. Mõnel pool pandi rõhku kõhu suuruse peale. Arvati, et tütre kandmise ajal on raskejalgsel kõht suur, poja kandmise ajal aga väiksem, kuid selle eest ristluudest laiem, sest üteldi, et „tütar kasvavat kõhu otsas, poeg aga ristluudes“ (Tartu, Sangaste).

Ka selle järele, kus on lapse liigutused tunda või kus asuvad lapse suuremad osad, katsuti lapse sugu ette ütelda. Kuid kokkutulnud andmed räägivad siinkohal täiesti üksteise vastu.

Olla tunda juba kandmise ajal, kas sünnib poeg või tütar, sest poeg hoida emaihus paremale poole (s. o. suuremad osad on tunda paremal pool), tütar aga pahemale poole (Põlva j. m.). Teiselt poolt aga kinnitavad andmed, et poeglaps on emaihus pahemal pool (Hiiumaa). Kui laps esimest korda paremal pool liigutab, siis on poeg, kui aga pahemal pool — tütar (Järvamaa, Iisaku).

Teisest küljest teatatakse Tartumaalt, et kui naine tunneb liigutusi pahemal pool, siis on poeg, paremal pool — tütar. Esimese väite poolt on siiski rohkem andmeid sisse tulnud. Poeglapse liigutused olevat ka palju tugevamad kui tütarlapse omad (Põltsamaa).

Toitudegi valiku ja söögi-isu järele võidavat ütelda, kas naine kannab poega või tütart. Armastab naine rohkem magusat — tütar, kui soolast ja haput — poeg (Põltsamaa). Kui naine kandmise ajal „rõõgitseb“, s. o. mingit asja väga himustab süüa, seda asja saades aga himu tal juba otsas on, siis kannab ta tütart. Kui ei „rõõgitse“, siis kannab poega. Tütart kandvad emad söövad palju (Tartu). Kui raskejalgne palju oksendab, siis kannab ta poega, kui vähe ehk mitte sugugi, siis tütart (Kursi).

Ka naise näo järele püütakse otsustada, kas ta kannab poega või tütart. On raskejalgne priske või läheb ta

näost veel jumekamaks, ilusamaks, siis kannab ta poega, läheb aga naine näost kõhnaks, inetuks, siis tütar (Põltsamaa, Haaslava, Tartu). Teiselt poolt on teada, et kui ema on esimene pool aega kõhn, kahvatu, teine pool aega jumekas, siis sünnib tütarlaps, ümberpöörduvalt — poeg (lisaku).

„Kui naised on raskejalgsed, siis hoiavad nad, et nad veepange või -toobri peal ei istu, — muidu pidavat ainult tütreid sündima, või laps võiks vee läbi kahju saada (J. Forselius, Eestlaste ebausku kombed, viisid ja harjumused, J. Jõgeveri toimetusel, Tartu 1915, lhk. 18). Mitme tütre isale öeldi pilke või nalja pärast: Miks lased sa oma naist veeriista peal istuda (Kreutzwald, Der Esten abergl. Gebräuche). Kui kaks raskejalgset naist ühe korruga aevastavad, siis usuvad nad, et neil mõlemil sünnivad tütreid; kui aga kaks meest, kellel naised raskejalgsed, ühe korruga aevastavad, siis pidavat see poegade sündi tähendama (J. Forselius, lhk. 18).

Kosilane ei ratsuta iial mära seljas kosja, — muidu ei saavat ta edaspidi sugugi poegi, vaid ainult tütreid (Forselius, lhk. 14). Kui aga keegi vaesuse tõttu pole jõudnud takku muretseda, vaid sõitnud märaga kosja, siis sidunud ta, et tütarde rohkust ära hoida, mära värava taha aia külge kinni, s. o. ei sõitnud märaga õue. (Der Esten abergl. Gebräuche, lhk. 26).

Raskejalgse naise nisast lasti vanal eidel piima välja imeda. Oli piim värvitu, kahvatu, vesine, siis sünnib poeg, on ta aga paks — tütar. On raskejalgsel naisel nisanibu ümbrus tumesinine, siis sünnib poeg, on ta aga punane — tütar. Dr. J. F. Wiedemann, Aus dem inneren und äusseren Leben der Esten, St. Petersburg 1876, lhk. 467).

Pannakse hoolega tähele, kes pärast lapse sündimist esimesena majasse tuleb; on see meesterahvas, siis on järgmine laps poeglaps, on see aga naisterahvas, siis — tütarlaps (Forselius, lhk. 20).

Virumaal arvati raskejalgse naise unenägude järele lapse sugu võidavat ette ütelda. Kui raskejalgne näeb unes kaevu või allikat, siis sünnib tütar, näeb ta aga nuga või kirvest, siis — poeg (Der Esten abergl. Gebräuche, lhk. 43).

Jootudel joodi klaas ikka põhjani, sest öeldi: „Kes põhja joo, see poja saab (toob).“

Arvati ka, et poja või tütre saamine oleneb sellest, kas mees ja naine kindlasti tahavad näiteks poega saada.

Kui nad ka mõtlevad kõik see aeg, et neil poeg sünnib, siis sünnibki poeg (Kavastu). Kas see suggereerimine peaks neid resultaate andma, ei tea ütelda. Tütre või poja soovimise puhul tuleb raskejalgsuse aegu vastava lapse mänguasju omale voodi pea-otsa panna või jälle meesterahva või naisterahva kujusid ning nende tööriistu omale silmade ette seada (Simuna). Kui hoida omal alati mõne ilusa inimese pilti ja mõtelda kõik see aeg selle peale, et sünnib ka ilus inimene, siis peab see täide minema (Simuna). Mõnel pool aga arvatakse, et see kõik sõltuvat mehest, kas sünnib poeg või tütar; naine ei saavat seks õieti kuidagi kaasa aidata. Ühel mehel olevat kas kõik pojad või üks poeg, teine tütar jne. (Sangaste).

Kui nüüd viimaks lapse sündimise päev kätte oli jõudmas, siis katsuti veel viimast korda mõjuda, et sünniks kas poeg või tütar. Selleks pandi sünnituse ajaks süngi õlgede sisse igapäevased tööriistad. Sooviti, et poeglaps pidi sündima, siis pandi isa tööriistad, nagu kirved, adrarauad, noad jne. Sooviti tütarlast, siis pidi ema sinna oma tööriistad, nagu sukavardad, vöökudumislaua jne., panema. Ka pidi lapsel täiseas iseäraline osavus olema nende tööriistadega töötada (Tarvastu).

Kui ka päramised ehk viimased olid sündinud, siis vaadati nabavart hoolega, et tulevaste sünnituste kohta midagi ette kuulutada. Kui nabavarrel olevad sõlmed või täpid on sinakad, siis sündida pojad, kui valged, siis — tütreid (Helme).

13. Et laps ei kannataks! Vanarahvas pani erilist rõhku raskejalgsuse naise ülespidamise peale, sest vähem kui vääratus tema poolt nuhelti tema lapsele. Et laps mitte ei kannataks, pidi raskejalgne vanarahva poolt ülesseatud nõuete järele elama.

Raskejalgne peab kombeliselt viisakas olema, korralikult elama, mitte liiga sööma ega joovastavaid jooke jooma; samuti ka mitte valetama ega varastama; ei tohi palju kõnelda ega vanduda, sest siis paranduvad need omadused lapsele edasi (laialt tuntud). Raskejalgne peab end pahan-duste, ehmatuste eest hoidma; peab samuti hoiduma ka halbu, õelaid loomi, nagu ussi, hunti jne., nägemast. Samuti peavad ka teised raskejalgsuse vastu väga mõõdukad olema. Iseäranis mõjuvad kõik asjaolud esimese poole raskejalgsuse ajal (üldiselt tuntud). Sellega soovitati raskejalgsusele igas asjas mõõdukas olla, sest korraliku elu tõttu saab ka loode korralikult areneda.

Väga suur mõju arvati ehmatustel olevat. Kui raskejalgne tulekahju näeb ja ehmutab ning ise selle juures kuskilt endast kinni haarab, kas käed näo peale lööb või kuhugi mujale, siis jääb lapsele tulekahju-märk külge, s. o. punane plekk (üldiselt teatud).

Kui kandjale naisele (esimesel poolel) koer kallale tungib, teda ehmatades ja hammustada tahtes, siis selle ehmatusevea pärandab ema oma lapsele: selle tagajärjel hakkab laps öösi magades nuutsuma ja haugub tasakesi nagu koer. Seda nimetatakse „koeraveaks“ (üldiselt tuntud).

Korjatud andmeist on näha, et iga vähem kui ehmatatus võib oma jäljed jätta lapsele päranduseks. Nii teatakse rääkida, et Puurmannis olla ühele naisele raskejalgsuse ajal sahvris rott vastu nägu hüpanud; sellest olnud lapsel sündides roti märgid näo peal.

Juhtub enne poolt aega käima peal olev naine ussi nägema, samuti ka lapse isa, kuigi uss ära materdatakse, s. o. maha lüüakse, sünnib siiski laps, kes pead keerutab, silmi pööratab, keelt limpsab jne. See on n. n. „ussiviga“ (Kursi). On naine käima peal, siis ei tohi teda ehmatada ega ärritada kas konna või nõelussiga, sest siis jääb lapsele selle looma viga ja märk külge (Põltsamaa).

Käima peal oleval naisel on keelatud looma tapmist pealt vaadata; muidu jääb lapsele see viga külge, et ta silmi keerutab, üle pea pillub, ringutab ja väänleb (Tarvastu). Kui raskejalgne juhtub mõnest raipest mööda minema, siis ei tohi ta sinna peale sülitada ega ütelda: „küll on paha hais“; teeb ta seda, siis hakkab ka lapse hingeõhk haisma (Tarvastu). Isegi rääkida ei tohi jälgist loomast: ka sel juhtumusel võib laps saada loomalt selle vea (Pärnu-Jaagupi).

Kui juhtub, et raskejalgne naine võõra looma eest toitu võtab ning selle oma looma ette paneb, saab laps viltu vaatamise.

Juhtub käima peal olev naine koera jalaga lööma, siis pärib laps koeravea: ringutab, nuutsub nagu koer ja vahib viltu (Kursi). Ka läheb kõik lapse ihu siis, kui naine siga jalaga lööb, harjaseid täis või talle tulevad vistrikud suhu (Tarvastu). Kui naine on raskejalgne, siis ei tohi ta kassi ega koera mitte ilma jätta, kui nad midagi tahtes peaksid talle otsa vaatama. Neile peab siis andma olgu leiba või muud söömapoolist, — muidu saab laps mingi loomavea (Saardest).

Käima peal oleval naisel pole soovitatav surnut vaadata, sest siis sünnib tal kahvatu, kõhn, nõrkade närvidega laps, kes noorelt vanaks läheb (Tarvastu).

Raskejalgsuse ajal on keelatud õlut ja viina juua; vastasel korral saab lapsest joodik (Simuna, Kullamaa). Samuti peab sel ajal mõõdukalt sööma, ainult söögi ajal, kuid siiski mitte palju, sest kui liiga palju või liiga sagedasti süüakse, sünnib laps isune (Kursi). Ei tohi ka leivamõha pealt süüa, kui ei taheta sama tagajärge näha.

Kui lapse ema kirstukaane või kapiukse vahel sööb, siis karjub ta laps ühtepuhku (Risti). Kui ta haput kalja joob, sünnib laps, kes palju kisendab ja nutab (Kursi). On keelatud ka pajast süüa ja torust juua, sest muidu sünnivad tal musta pea (Tarvastu) ja torus mokkalaps (L.-Nigula); kui ta pajast sööb üle paja sanga, on lapsel sündides must kriips üle nina (Oru). Umbes 60 a. eest pole tohtinud raskejalgne klimbisuppi ega putru süüa (Kursi).

Et lapsel kõverad jalad ei tuleks, oli keelatud üle aisa astumine (Tarvastu). Kui naine üle paelte astub, siis keerdub lapsel nabapael ümber kaela, vahel isegi kaks korda. Sügelised saab see laps, kelle ema kandmise ajal põlevat ahjuluuda jalaga sõtkudes kustutab (Tarvastu).

Kui raskejalgne vargil käib, siis on päris kindel, et ta lastest saavad vargad (Abja); seesuguseid lapsi kutsutakse „sündinud vargaiks“ (Tarvastu). On aga ema soola varastanud, tekivad lapsele soolatüükad (Viljandi).

Laps kukub kaevu ja upub, kui ema kandmise ajal kaevurakkel istub (Põltsamaa); kui ta aga lävel istub, saab nutuse lapse (Tarvastu). Seepärast hoitakse hoolega seda tegemast, mida vana rahvas keelab.

Ei tohi istuda mingi õõnsa asja peale; ei tohi silgupäid süüa; ta käed ei tohi märjad olla; vastasel korral saab ta lapse, kelle nina alati tatine (üldiselt tuntud). Ta saab kusise lapse, kui ta veeriista lähedale kuseb (Kursi); ka „mõsipaku“ otsas ei kusta, — saavat kusised lapsed (Rõuge). Samal põhjusel ei tohi riideid pestes end eest märjaks teha (Tarvastu).

Lapsed on näost kollased, kui linakakkuja naisterahvas linamaa peale kuseb; kui raskejalgne naine aga tee peale kuseb, siis lähevad lapse käed higiseks (Tarvastu). Astub ema palja jalaga kogemata kana veresse, siis lähevad lapse jalad kergesti „lahkesid“ täis (Tarvastu). Katkub käima peal olev naine kuhja küljest heinu, jäävad ta lapse juuksed lühikeseks (Tarvastu). Kui ta aga kuhjast heinu varastab, jääb lapse pea paljaks (Aliste); ka siis jääb lapse pea

paljaks, kui ema kapsaid varastab (Pärnu-Jaagupi). Laps põletab ennast siis sagedasti ära, kui ema kandmise ajal kaminatules kulbiga süsi segab (Kilingi).

Lobiseja lapse saab naine, kui ta ise sel ajal palju räägib või kui ta kangast koob (Tarvastu).

Kui raskejalgne naine õunu puhus (põues) kannab, on tema lapsel eluajal palju paiseid; kui ta põllega jahu või tangu kannab, saada laps selle vea, et ta näost lapi-line ja kirju on (Tarvastu, Pootsi); viskab raskejalgne hernestega, tulevad ta lapsele tedretähed (Pärnu-Jaagupi). Visatakse raskejalgset marjaga, on lapsel sündides seal kohal marja märk. Kui raskejalgset naist visatakse, peab ta tagasi viskama, — siis ei jää lapsele märki külge.

Raskejalgne peab punast paela vööli kandma, — siis ei hakka lapsele mingit viga ega märki külge (üldiselt teatud).

Tunneb naine käima peal olles unevaeva, peab ta magama, kas või mitu korda päevas, sest siis magab ka ta laps ilusti ja hästi ning on vagune (Tarvastu).

Raskejalgne ei tohtivat ühe külje peal kaua magada; kõige parem (lapsele) on magada selili. Kitsas süngis (sängi serva peal) ei ole, kui kahekesi magatakse, mitte soovitav magada; peab olema lahe, avar süng, et naine saaks end vabalt keerata ja olla nii, kuis parem on; sest laps võib viga saada, kui raskejalgne kitsas kohas magab (Sangaste).

Kui raskejalgne korruga kaks leiba ahju paneb või paariseotud vihad sauna juurde viib, sünnivad tal kaksikud (Tarvastu).

Juhtub raskejalgne naine ütleva: „kurat võtku“, siis võtab kurat lapse ära — peale sündimist muidugi (Hiiumaalt).

On pesu pesemine lõpetatud, uhetakse mõsipakk ära ja tõstetakse teise koha peale; siis on lapsed alati puhtad ning hakkavad ruttu käima (Rõuge). Käib naine raskejalgsuse ajal tihti saunas, siis tahab ka ta laps pesemist ega karju vees kui see, kelle ema kandmise ajal enese puhtuse eest ei hoolitsenud (Tarvastu).

Et ilusat last saada, peab ema kandmise ajal sõtkunud leivataina siledaks tegema, ilusate inimeste peale mõtlema, nende pilte tihti vahtima ja ilusad pildid igale poole üles seadma, et need tal iga minut silmade ees oleksid (Simuna).

Tahab ema omale virka ja usinat last, peab ta seda ise kandmise ajal olema (üldiselt tuntud).

Raskejalgne ei tohi istuda kunagi veepange peale, et ta laps mitte ära ei upuks. Samuti uppuvat ära ka tuharseisus sündinud laps. Et last sellest õnnetusest hoida, peab ämmamoor täitma pange veega ning pange sanga alt lapse kolm korda läbi pistma. Keegi juuresolija peab seejuures ütlema: „upub ära“, mille peale ämmamoor peab vastama: „laku perset, ei upu“ (Aus dem innerent und äusseren Leben der Esten, lhk. 471).

IV. Sünnitamine.

14. Ettevalmistused sünnitamiseks. Vanal ajal talitas raskejalgne kuni sünnitusetunnini, milles meile rahvalaul kõneleb:

Nurganaine noorukene,
Teeb ta talu tallitusta
Hommikusta õhtueni;
Heidab õhtu voode'esse,
Ei ta tunne seda tundi
Ega arva seda aega,
Kunas tal tuhu tuleve.
Tõuseb üles naine vaene,
Juba tuhud kätte tullu...
Valu sirgub selga mööda,
Pureb puusaluid mööda.

(Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat 1881, lhk. 46—47.)

Suuremalt jaolt alles siis kutsuti külast vanamoor:

Siis vast hakkas naine vaene,
Siis vast hakkas kaasa kaela:
Oi minu mesine miesi,
Oi minu kullane kaasa,
Mine eite otsimaie,
Teise talu tarka naista!

(Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat 1881, lhk. 26.)

Majarahva eest hoidis vanamoor oma toimetuse salajas, et keegi ei teaks, — vastasel korral saab laps haiguse (Karula). Vanamoor korraldas sünnitaja juures ning andis vastust küsimuste peale nurganaise üle (Võrumaa).

Sünnitamine olnud vanasti loomalaudas. Seda kommet põhjendati kristliku põhjusega: Maarja sünnitanud laudas. Peale selle seletati: laudas sünnitades on valud vähemad (Võnnu). Ka Dr. M. Veske sündis lammastelaudas; häbereti ju hulga inimeste seas sünnitada (Dr. M. Veske 25-a. surmapäeva mälestuseks, lhk. 44).

Pärastpoole on aga sünnitatud elu- või rehetõas ja ka saunas. Enne seda köetakse sauna- või reheatõas

jaks, tuuakse pikad õled sauna ja tehakse ase kuhugi sauna pimedamasse nurka. Sellest arvatakse ka sõna „nurganaine“ tulnud olevat, et naine pidanud pimedas sauna nurgas sünnitama (Kursi). Sünnitamise aegu kisendanud naine ning siis mindud tulega vaatama (Kursi).

Õige tihti on sünnitatud saunas õlgede peal, ilma et linagi oleks alla pandud (Põlva). On olnud muidugi juhtumusi, kus on sünnitatud kraaviski rohtu kiskumas jne. (Kursi). Naised on sünnitanud toas, kuna tüdrukud pole tohtinud eluruumis sünnitada (Simuna).

15. Riided sünnitamise ajal. Sünnitamise ajaks pannakse vanemad riided selga, sest et sünnituse ajal seljas olnud särk ära põletatakse (Kullamaa). Sünnitajal on seljas kas ainult särk või särgi peal veel õige lahtine jakk (üldiselt teatud) või pluus (Simuna, Sangaste). Mõnel pool pannakse küll vana, kuid puhas särk selga (Simuna). Mingisugust sõlme ei tohi särgil olla, sest sõlm olevat kuradist (Põlva).

Õige tihti pannakse sünnituse ajaks selga meesterahva pesu, iseäranis meesterahva särk. Arvatakse, et siis on haigus kergem (Kullamaa, Tõstamaa).

Rahvalauludes leiame mõne sõna riiete kohta, mis sünnitaja selleks ajaks selga paneb:

Nurganaine noorukene,
Tite tooja tuvikene,
Paned selga siidisärgi,
Puusile punase särgi,
Maani maksakarvalise.

(Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat 1881, lhk. 38.)

16. Sünnitamise viisid. Sünnitamine ise on toimunud mitmel viisil: 1) põlvili kas voodis või maas õlgedel olles, 2) püsti ning 3) selili olles. Kõige vähem valu tekitavat ja ka kõige hõlpsam olevat põlvedel sünnitamine (Kursi). Enne sünnitamist käiakse toas edasi-tagasi ja kui nurganaine ise nõrkust tunneb, siis talutatakse teda, vahetevahel puhata lastes (Põlva). Ka raputatakse sünnituse eel nurganaist. Raskemal sünnitusejuhustel kästi nurganaist kukerpalli lasta (Aus dem inneren und äusseren Leben der Esten, lhk. 307). Nurganaine peab hüppama sünnituse eel järsku toolilt või pingilt põrandale, et siis nagu raputab välja (Kursi).

Raskeil juhustel on toas või saunas parte külge seotud vöö, mille peal rippudes sünnitatud. Vöö olnud rinde all, kuna mõnel pool rippunud jalad maast kõrgemal. Nii olnud kergem sünnitada (Kursi).

Mitmel pool sünnitatakse püsti. Seejuures hoitakse kas lae küljes olevast nõõrist kinni või seistakse vähe kumeras, jalad-reied laiali, kus siis vanamoor lapse vastu võtab (Kursi, Põltsamaa). Ka toetatakse seejuures toolileeni peale, olles ise poolpüsti-poolkükakil (Kursi). Kuid enne sünnitamist on talutatud nurganaist mööda tuba, kui ta ise ei jõudnud käia (Kursi).

Mõnel pool on sünnitatud istudes kas mehe või mõne teise inimese põlvedel, harilikult ikka mehe süles, selg vastu mehe rinda, kusjuures mees on naisele nagu sünnitusetooliks (Der Esten abergl. Gebräuche, lhk. 43). Sel viisil olla ka valud märksa vähemad. Enne sünnitamist võtab mees naise ümbert rinde alt kinni ning tõstab teda mõni kord üles, harilikult kolm korda, mille järel naine mehe põlvede peale istub. Kõik see aeg hoiab mees naise ümbert rinde alt kinni, et laps ei saaks üles tõusta (Sangaste). Isegi siis, kui see sünnituseviis tundmatu on, lastakse mees raske sünnituse puhul naise juurde minna, mille järel laps kohe pidavat sündima (J. Forselius, lhk. 17).

Selili sünnitus näib rohkem uuemal ajal tarvitusele tulnud olevat, kus õppinud ämmaemand oma mõju enam-vähem maksma pannud. Seejuures olevat raskemal sünnitusejuhustel reisi üleval hoitud, kui sünnitus oli tulemas (Kursi).

Kõige rohkem kiidetakse ikkagi põlvede peal sünnitamist, sest et valud olevat sel korral vähemad (üldiselt tuntud). Et sünnitusevalusid vähendada, tapetakse sünnituse ajal kukk ära ja pannakse, kui ta veel raputab, naise suguosade vastu, lootes, et siis lähevad suured sünnitusevalud kuke peale üle (Der Esten abergl. Gebr., lhk. 48). Võrumaal ustakse, et naine võib oma sünnitusevalusid sealäbi vähendada, kui ta meest oma valude kaaskannatajaks teeb. Et meest sünnitusevalude kaaskannatajaks teha, peab temale pulmaõhtul ohtralt andma õlut juua, millesse on pandud sookailu (Ledum palustre L.), et ta sügavasti magama uinuks. Sel ajal peab naine mehe jalgade vahelt läbi pugema, ilma et see seda märkaks (Der Esten abergl. Gebr., lhk. 47).

Kui naised puid ahju ajavad, hoiavad nad selle eest, et nad puid mitte vastu oksa ahju ei ajaks, sest nad kardavad, et muidu lastel sündides jalad ees ilmale tulevad, aga mitte pea. Seda panevad hoolega tähele ka meheleminemis-eas olevad tüdrukud ja pruudid, arvates, et siis sünnitamine seda õnnelikum on (J. Forselius, lhk. 18).

Et sünnitusevalud vähemad oleksid, selle eest muretsetakse juba raskejalgsuse algusel. Arvatakse, et kui 1.—3. raskejalgsuse-kuul meesterahvaga suguliselt hästi rohkesti ühtida, siis on valud vähemad (Tartu). Ka võetakse isegi nõidusi eeltulevate sünnitusevalude vähendamiseks ette. Minnakse sauna, kusjuures tark vihtleb ristamisi selga, ristluud ja kõhtu. Kas seejuures ka sõnu loetakse, ei ole teada. Vihtlemist võidavat ka pärastpoole toimetada (Tartu)

Kui raskejalgne taldrikut süles hoiab ja sealt seest teisi laseb süüa, siis kujuneb sünnitus kergeks. Harilikult toideti lapsi, hoides süles taldrikut, kuid tihti lasti ka peret sealt seest süüa. Teised aga söötsid süles asuvast taldrikust hobusele leiba ja teri. Öeldakse ju:

Anna rüpest ande rohkust,
Ande rohkust, armu näitust:
Siis saab lõbus lapsesündi.

(Der Esten abergl. Gebräuche, lhk. 46.)

Suurt rõhku pannakse selle peale, et raskejalgne ei laiskleks, sest esiteks omandaks selle laiskuse ka laps ja teiseks oleksid sünnitusevalud suuremad. Nii pidi raskejalgne töökas olema (raske töö oli muidugi keelatud), vahtida ega laiselda ei lubatud, sest öeldakse: „Laisal last ei sünni“ (Simuna).

Ka on antud naisele närida päramist (organoteeraapia?), — siis ei sigi pärast sünnitust kuivi valusid (Kursi). Kui sünnitajale anda kirikuviina, siis on sünnitusekäik kiirem (Aus dem inneren und äusseren Leben der Esten, lhk. 382).

Kui pärast sünnitust olid suured valud, siis aeti viina palavaks ning pandi mett hulka ja anti haigele sisse. Harilikult aeti viin palavaks tassikese sees lambitulel. Ka pandi palavaks aetud kaerakott ristluude peale (Põltsamaa).

Kui peale sünnitamist juhtus verejooks, siis katsuti leida abinõusid selle vaigistamiseks. Kõik andmed, mis selle kohta saadud, lähevad üksteisest õige vähe lahku. Verejooksu kaotamiseks seoti käterätiku ühe otsaga näit. parem käsi, teise otsaga aga pahem jalg; teise käterätikuga ümberpöörduvalt (Põlva). Või seoti käed küünarnuki ja jalad põlvede kohast kõvasti kinni — olevat aidanud (Kavastu); või seoti ümber varvaste ja sõrmede kuni käerandmeni punast villast lõnga (Põltsamaa). Kas seejuures ka sõnu peale loeti, ei ole teada.

Et sünnitusekirjeldus täielikum saaks, lubatagu tuua mõned sellesisulised read „Kalevipojast“ :

Linda tundis tunnikesta,
Tuskel tundi tulemaie,
Kibedama kiirustama,
Valusama veeremaie ;
Käskis sauna küttaneda,
Sängiaset seadaneda,

Alla voodit valmistada,
Puhkepinki paigutada ...
Külaeided kütvad sauna,
Orjad kandvad kaevust vetta,
Teised on sängi seademas,
Perepinku paigutamas.

(Kalevip. II, 480—487, 489—492.)

Edasi kirjeldatakse, kuidas

Nurganaine, nõrgukene,
Tuhat kord käid toa vahet,
Kümme korda kaevuteeda,
Kaevust võttes karastusta !
Käid sa vaene valu sammul
Ilma võõta, vöö käessa ...

Ohkad aga Uku poole,
Palved Rõugutaja poole :
„Tuulejunal, astu tuppa
Vigalista vihtlemaie,
Hädalista arstimae,
Tusallkku toctamaie !“

(Kalevip. II, 494—506.)

Nurganaine, nõrgukene,
Läbi läks siis nelja metsa,
Viie viletsusepaiga ;
Üks oli metsa toomingane,
Teine metsa vahterane,
Kolmas kibuvitsa-metsa,
Neljas metsa pihlakuine,

Viies metsa vislapuine.
Tusad jäävad toomingaie,
Valud jäävad vahteraie,
Kibedad kibupuu külge,
Piinad pikad pihlakaissa,
Vaevad rasked vislapuissa.

(Kalevip. II, 527—539.)

Kuid kõik see ei aidanud sugugi, sest

Tusad tulid tagaste,
Tusad tulid eide tungi,
Valud vaese lese peale ...
Ohkab vaene Uku poole
Palved Rõugutaja poole ...
Pere nuttis alla pingi,
Lapsed nutsid alla laua,
Küla eided kamberila.
Uku kuulis kamberista,
Rõugutaja rehealta,
Abitoojad läbi seinä,
Kergitajad läbi katuse.

Siis tuli Uku tubaje,
Rõugutaja kamberisse,
Astusivad ahju ette,
Sammusivad sängi sõrva.
Ukul õied õianukil,
Rõugutajal padjad kaenas ;
Viisid naise voodiesse,
Surmahädalise sängi,
Piinakandja patjadesse ;
Panid peente linadesse,
Villase vaiba vahele.

(Kalevip. II, 540—597.)

Kui Uku ja Rõugutaja Lindale abiks tulid, läks sünnitus kergesti.

Uku oli tunni toassa,
Rõugutaja kamberissa,
Sala-abi sängidela ...
Kaks jäi päida pealuksele,
Neli relte voodiesse,
Neli jalga jalgusele,
Neli kätta keskeele.

(Kalevip. II, 597—661.)

Et õnnetus nurganaist ega last ei tabaks:

Uku hüüdis üle ukse,
Rõugutaja rõõmsal häälel:
„Lööge kinni haua ukсед,
Kinni kalmu laiad kaaned!“

(Kalevip. II, 662—665.)

Vägevate abiliste tõttu pääsis Linda tusatunnist, sünnitades Kalevipoja.

Seda usku, et haigus inimese küljest puu sisse võib minna, on soome sugu ja muude rahvaste, nimelt hommikumaa rahvaste juures leida (E. Kirjameeste Seltsi Aastaraamat 1881, lhk. 27). Sama lugu näeme ka Kalevipojas, kus nurganaine nõrgukene läheb läbi nelja metsa, viie viletsusepaiga, et lahti saada valudest. Nii leiame ka rahvalauludest. Kuid tusad tulid jälle tagasi:

Tõi tusad tullessana,
Tõi vaevad vahterasta,
Tõi piinad pihlakasta.

(E. Kirj. S. Aastar. 1881, lhk. 26.)

Küll käib naine sauna vahet, küll katsub end paremini asetada:

Laseb põlvili põrmandule, Selili seina najale, Paneb turja vastu tulpa, Palub toolilta tugeada, Kirstukaanelt kinnitusta,	Palub seinalt seisatusta: Ei saa toolilta tugeada, Kirstukaanelt kinnitusta, Ei saa seinalt seisatusta.
---	--

(E. Kirjameeste S. Aastar. 1881, lhk. 47.)

Selle järel hüüti Kreutzwaldi teadete järele Virus ja Järvas üsna laialt Rõugutajat appi, nagu me seda Kalevipojastki leiame. Vägevaid abilisi hüüdes paluti ka, et sünnitamine kergem oleks:

Tee lahti lihased ukсед,
Viereta verine pordu!

(E. Kirj. S. Aastar. 1881, lhk. 40.)

Pordu tähendab siin arvatavasti kas väravat või sadamat, kust laps peab läbi minema.

Mujal Rõugutaja appikutsumist sünnitajale ei teatud. Selle vastu aga kutsuti Jeesukest ja Maarjat appi:

Jeesus ootab kammerenna,
Maarja magab toana:
Kunas appi kutsutasse.

(E. Kirj. S. Aastar. 1881, lhk. 47.)

(Järgneb.)

J. Grünthal, stud. med.

Mõningaid mälestusi ja sõnalisi traditsioone Lüganuse kihelkonnast.

Saades eeskuju A. Wallner'ilt, üles tähendada suusõnalisi traditsioone¹⁾, kogusin mõned seesugustest ühes iseloomulikkude ajalooliste faktidega Lüganuse kihelkonna kohta oma märkustest ja ülestähendustest, mis peaaesjalikult 1922. a. suvel korjatud, käesolevasse ülevaatesse.

Ajalooliselt kindlaid sündmusi olen käsitelnud enamalt jaolt Lüganuse kiriku lühendatud kroonika (Fr. Walther, pastor loci, Chronik der St. Johannis-Kirche zu Luggenhusen in Allentacken, 1902) kui ka muude ajalooliste allikate põhjal, mis kuidagi kihelkonda riivavad.

Teatavasti asub Lüganuse kihelkond Viru maakonna idapoolses osas, Alutaguse piiril, ja on rikas vanaaja mälestuste poolest. Võiks nimetada kalmukünkaid Liimalas, Kalmistrel, Aal, Sakal, Aidul, Rääsal, Tarumaal; hiisi Sopes, Soonurmes, Virunurmes; vanu maalinnu Purtse-Liival, Liimalas, Savalas, Alulinna, Aidu, Kauksi, Kikerpära mõisa varemeid, Purtse mõisa maja kui endist lossihoonet, Tarumaa vana rauasulatust, Ivala Soldatimäge, Kõrkküla kivist j. p. m. Kihelkond on palju sõdu näinud.

On üks ebakindel teade, päritud udusest Taani valituse ajast, mis räägib, et Taani kuningas Kanut juba a. 1196 annud Lüganuse kihelkonnas asuva Purtse mõisa ühele oma rüütlile Odward von Lode'le ja ta pärijatele pärisomanduseks²⁾. Ka pole Lüganuse kiriku ehituse-aega kindlasti teada, kuid a. 1254 oli ta igatahes juba asutatud.

Kihelkond kasvas jõudsasti. Rootsi ajal leiame siit jõukaid mõisaid. Mõõdus aegu ja algas Põhjasõda, kuulus oma laastamise, katku ja näljaga.

Enne seda sõda oli kihelkonnas, nagu andmed kihelkonna kroonikast näitavad³⁾, 1528 koguduseliiget, kuna peale sõjamõllu ja katku (teatavasti rauges vaenlik tegevus Eestimaal 1710. a. Tallinna linna allaheitmisega Venele), a. 1712, 16. märtsi revisjoni järgi elas kihelkonnas veel 382 inimest. Nii oli elanikkude arv endisest arvust ühe neljandikuni vähenenud (surnuid 1146). Oli kohti, kus ei asu-

1) „Eesti Kirjandus“ nr. 8 1923. a.: A. Wallner, Traditsioonid Võru Karulast ja Urvastest.

2) J. Jung, Kodumaalt nr. 3: Kõlge vanem täädav mõisniku-sugukond Eestimaal.

3) F. Walther, past. loci, Chronik der St. Johannis-Kirche zu Luggenhusen in Allentacken, 1902 verfasst.

nud enam ühtki inimest, või leidus terve küla peale kaks-kolm elanikku. Näit. elas Koogu Kõrkkülas sel ajal 2 in., Aa külas 2 in., surnud oli seal 64 in.; küla peale oli järel ka 1 härg ja 1 lehm. Varjal asus 29 in., surnuid oli 183 in. jne. Üldse oli terve kihelkonna peale a. 1712 kokku 111 talu ja 25 muud kohta; hobuseid 30, härgi 174, lehmi 175¹⁾. Võrdluseks võiks nimetada, et juba a. 1795 asus Lüganusel 4443 in., ja kiriku 1922. a. aruande järgi on Lüganuse kogudusel liikmeid 8223.

Põhjasõja ajal saanud Tarumaa küla suuresti kannatada. Elanikkudest jäänud ellu 1 mees, seegi sügavasse metsakõrbe paku põgenedes. Tükil ajal pole ta ainustki inimest näinud; siis silmanud ta korra üht naisterahva jalajälge. Tenno (nii oli mehe nimi) langenud heldimuses põlvili ja annud jäljele suud. Siis, sööstes jälgi mööda, märganud ta noort neidu enda ees põgenevat. Neiuni jõudes rahustanud Tenno viimast. Aja möödudes heitnud nad abiellu, ja sellest paarist põlvneb pea terve Tarumaa küla. Tenno meessoost peaharu järeltulijate nimed on: Tenno (poeg), Toomas, Jaan, Madis, Jüri ja selle loo jutustaja Madis (üle 70 a. vana). Nii elab külas peale suurt sõda veel 7. põlv.

1712. a. olnud Purtse mõisa tühi ja riisutud; talupoegade vilid olnud väljal aastast 1710. Samuti olnud lugu ka Aidu mõisaga, mis siis juba paar aastat varemeis seisnud ja üles ehitamata jäänudki²⁾.

Lüganuse kihelkond oli Põhjasõja aegu ka väiksemate lahingute ja kokkupõrgete alaks. Siin oli nimelt rootslaste (kindr. Wellingi väeosast) ja venelaste (kindr. Šeremetjevi juh.) vahel kokkupuude Purtse küla all 1700. a., kus kordamööda mõlemad pooled kaotasid. Varja ja Aa küla said kannatada, Liimala Taramäele kaevati venelaste poolt laskekraavid. — Hiljuti Karl XII teekonna järeleuurimisel Eestis viibinud Rootsi ohvitseri Ribbing'i arvamist mööda kui ka vastavate allikate järgi veetnud Karl XII oma läbimarssimisel Rootsi vägedele kuulsasse Narva lahingusse õõ vastu 15. nov. Aa mõisas.

Tähtsamaist isikuist nimetatakse Jekateriina II-st, kes oma reisul mööda Eestimaad (arvat. a. 1764) paar päeva ka Maidla mõisa härrastemajas asunud. Tema tuba hoitud veel hilja ajani seal alal.

Kui vaadelda säilinud muinasmälestusi, siis valdab tähelepanu Tarumaa rauakaevandus ja -sulatus. Rauda saadud

1) Chr. d. St. Joh.-Kirche.

2) Sealtsamast.

ümbritsevatest soodest. Praegu leidub väljakrundi keskel umbes ühe vakamaa suuruselt rauarooste-kivi (raua ja mulla kivilinenud segu). Iseäralisi leide pole olnud. Mõne aja eest täitnud krundi omanik samal väljal asuva õige sügava kaevu väga külma veega täis. Täitmiseks kulunud rohkesti aega.

Ka asub Tarumaa küla läheduses, Kartuliaugu nōmmel, kalm, kust leitud käevōrusid ja muid ehteasju. Samuti Unikūla läheduses Kukemāel olevat kalmistu (välja tulnud pūssiraudu, kette, surnuluid). Rāasa küla kalmukūnkast on ūht-teist vāiksemat ehteasja välja tulnud. Rāasa küla ūhelt pōlluservalt leitud kord 2 vana sõjamōōka. Kalmu läheduses asuvad endise Kauksi mōisa varemmed. Seal olevat veel ūks kelder. Vanal ajal kāinud Piilse kūlast lābi sūgava metsa tee Kauksi mōisa. Piilses elanud siis Kauksi teomehed. Virunurme ja Rāasa kūlas (asuvad metsanurgas) kartvat veelgi mōned paha silmaga vaatamist ja muud nōidust. Nāit. pannakse Rāasa kūlas sāarastes peredes, kui lehm esimest korda piima tuleb, selle lehma piimaga tāidetud āmbrisse vōti, — see hoidvat piima ikka hea. Virunurmes olevat mees naabri loomade peale kurja silmaga vaadanud — ja naabril pole siis karjaga enam õnne olnud (1922. a. suvel).

Muraksoos, Virunurme vahtkonnas, Kannelsaarel olevat tulnud maast ka pealuid ja konte vālja.

Suuremad kalmukūnkad on Aidu-Liival, Aal ja Sokal, samuti Liimalas, mis enamasti kōik juba lābi uuritud. Tooksin siin paar tāiendavat tāhendust Liimala kalmu kohta, mille moodustab liivakūngas kōrgemal mererannal. Kevadine vesi on õnnestanud kalmukūnka ūhe veeru ja uhab pealuid, konte, ka vāikesi uhkuseasju (preese, sōlgi, sōrmuseid, rahasid) vālja. Varem al ajal oli ūmberkaudsel rahval kortlite viisi kalmust tulnud pārlaid, klaasist ja merivaigust. Rahad on Rootsist pārit, 1637. a. ja selle ūmber. Mainitud kalmust on leida ka pōlenud luid ja potitūkke. Kunagi ammu olnud (ūhe vanakese jutustuse jārgi) kūnkal Kalmu talu. 50—60 a. tagasi māletatud seal liivaga pea tervelt kinniaetud kiviriste. Nii selgub siis, et kalm pole kuigi vana (vāhemalt viimseid surnuid maetud mitte vāga ammu).

Aruvālja kūla lāhedal suure tee āāres on Rootskābi (teiste jārele Ranukabja) soo, kus olevat ka ūks kalm. Kohta peetakse vanaks lahinguasemeks.

Soonurme Hiimāest on mālestus rahva seas kustunud. Hiiest leitud mitte ammu ratsavāe kannuseid. Praegu elab seal kūlas lie nimeline perekond. Mōne aja

est asunud Soonurmel ka Uku pere, kelle esiisa olnud preestriks Soonurme hiies, ohverdusepaigas. Soo viimne esindaja elavat Tarumaa külas. Soonurme lähedal on ka püha „keev“ allikas (keev seepärast, et ta talvel kinni ei külmu).

Virunurme hiie kohta ei lausu rahvasuu, peale koha kättenäitamise, midagi.

Tähtsam ohverdusepaik on Sope hiiemägi, samanimelise küla läheduses. Mäe üks külg esineb kõrge ja järsu merekaldana, millel vanasti puust tuletorn seisnud. Mäel kasvab oma eakuse poolest teistest hiiesalude puudest eralduv n. n. „ohvripärn“.

Ka on märgata kaht küngast, kus endisel ajal vaba rahva kõnemehed esinenud. On säilinud vanemate paik. Seal kasvavad kolmteistkümme puud ringikujuliselt; iga puu all istunud vanem, peavanem keskel, mõne sõjanõu korral (puud ei ole siiski mitte igipõlised). Merele anti kõrgelt kaldalt tarbekorral tuledega signaale. Ka ei puudunud noorrahva lõbupaik. Sopepoolisel mäeküljel, mis nüüd põllumaaks muudetud, on tunda endisi elamute asemeid, kivivaremeid, ehkki rahvasuu ei tea nimetada, et siin kunagi mõni küla oleks olnud. Üks vanamees sõnab, et varema põlve rahvas kuulnud põllul tööl olles tihti ühest varemost muistse kilgi laulu, kes seal aastasadu pesitsenud. Läänepoolisel mäeveerul, põldude keskel, asuvad metsastunud saared, kunstlikult sündinud kiviküngad, mida arvatakse vanuks haudadeks. Ühel saarel asub ka ohvikivi. Samuti põldude keskel, üleskündmata põllulapikesel, on püha Hiie allikakaev, mis varjava puu maharaiumise tagajärjel nüüd kuivamas. Umbes 60—70 a. tagasi usuti selle vee tervekstegeva võimu sisse (eriti silmahaiguste vastu). Vahest aitas usku suurendada vee haruldaselt hea maitse. Siin käisid ka noored inimesed vastastikku truudust vandumas.

Püssi mõisa ja Purtse vahelise tee ääres, Kalmistre küla läheduses on n. n. Arutaga mäed. Küngad ei paista looduse sünnitused olevat, vaid pigemini mõnel sõja (vahest Põhjasõja) ajal ehitatud kaitsevallid. Samasugused on Anne ja Reokopli küngad.

Kalmistre küla asutamise aegu olnud koha peal suur mets, kus õhtutel öökullid õudselt kisendanud ja päevalgi mõnd kiskjat looma nähtud. Varemajal ajal olnud seal surnuaed, sest esimene asunik näinud veel kalmude rida ja kündmisel tulnud palju surnuluid välja. Kalmude järele on ka Kalmistre nimi tekkinud.

Kui mõisad külasid lõhkusid, toodud Lohkuse taluküla (8 talu) praeguselt samanimeliselt väljalt (Püssi mõisa

järele) Aa mõisa lähedusse Vooreperele. Voorepere karjamõisa ise viidud a. 1869 Jäbarale üle. Lohkuse küla vabadikud saanud aga oma asupaigaks nüüdse Mustmäta (teisendi järele Lüganuse Matka) küla.

Aa küla olevat neli korda ümber paigutatud. Esimene asukoht oli Aa mõisast vähe kirde pool, mererannas, teine asupaik — Voorepere küla kõrval Aa mäel, kolmas, Nehatu külana, umbes pool v. Aa mõisast ida pool (alale on jäänud veski). Nehatu küla talud lahutati umbes 60 a. tagasi koost ja põletati hooned sealsamas, Aa mõisa lubjaahjus, ära. 35 a. tagasi tabas moonameeste ja vabadikkude elukohti sama saatus, ainult elamud viidi neljandasse paika, Varjale üle. Siin on siis halekuulsa Aa küla riismed rahu leidnud. Säärase häbemata omavoliga talitasid härrad rahvaga. (Eriti tuleb mul meelde selle küla saatus siis, kui tõstetakse juttu mõisnikkudele tasu maksmisest võõrandatud maa eest.)

Varja küla jagati omakorda kolme ossa. Üks osa asutati ülalmainitud Kalmistre küla kohale, teine osa viidi Moldovi külasse ja kolmas jäi paigale (põles aga 1872. a. maha).

Samuti olnud Voorepere küla läheduses Aluküla, mille tarede asemed tunduvad veel praegugi. Arvatavasti kisti seegi küla mõisasakste käsul maha.

Uueküla (end. karjamõisa) asunikude loomalaute kohal on leida praegugi vanu eluasemeid. Mõisa (Purtse) võtnud maad omale, talud lahutatud ära.

Ka Purkse-Jõesuus seisnud umbes 60 a. eest küla (asemed tunda).

Küla asunud ka Purkse mõisast Purkse-Jõesuhu viiva maantee ääres. Vanemad elanikud näitavad selle küla endisi põlde.

Jäbara mõisa kohal olnud 3 küla: Peen-Jäbara (praeguse mõisa kohal), Suur-Jäbara (P.-Jäbarast maantee pool) ja kolmas küla kõrgustikul, Jäbarast loodesihis umbes 150 sülda. Suur-Jäbara (taluküla) eluasemeid tunnistavad varemed põldudel, ka kinniaetud kaevude kohad. Üks vinnaga kaev on koguni säilinud. Suur-Jäbara viidud lahutamisel praeguse Lüganuse küla kohale; nii tekkis Lüganuse suurkanal.

Lüganuse küla merepoolses otsas, Lüganuse Matkas, näidati mulle mingisuguseid varemeid, nimetades neid Tark-Jaani varemeiks. Võimalik, et ka siin mõni külake on seisnud. Tark-Jaanist olen niipalju kuulnud, et ta olnud, elades küll hallil orjuse ajal, siiski uhke mees, valmis igal juhul sakstele vastu hakkama. Tihti pööranud ta

tähelepanu oma peale karukoerusega, millega ta esinenud. Näit. sõitnud Tark-Jaan suvel palavaga, suur lambanahkne kasukas seljas, reel kirikupühale. Rahvas kõneleb tast ka kui suurest jõumehest.

Vana küla ase on Maidla mõisa väljal, praeguse põlevkivi-kaevanduse läheduses. Liitnurmes, Koljala küla läheduses, seisis enne küla (7 peret), kuid nüüd on see ammu kadunud. Aset katab paks mets.

Liitnurmest ja Koljalast mitte kaugel, Varunurme küla juures, asuvad vanad mõisa varemed.

Rahvas teab juhatada veel järgmisi vanu teid (peale Piilse ja Rääsa vahelise): 1) Alulinnast Pavandu kõrtsi juurde (Jõhvi kih.) välja. 2) Suurtee, koguni vana maantee käinud ennemalt Uuemõisa-Koljala-Raja küla juurest läbi. 3) Enne keeranud Tallinna-Narva maantee Liiva kõrtsi juurest (Purtse k. lähedal) Jäbarale, sealt üle küngastiku Moldovi külast läbi Aa mõisa ja siis ikka edasi mööda merekallast kuni Toilani. 4) Tagamaa ja Sirtsu vaheline vana sõjatee.

Suurtest, erilise kujuga kividest, millel rahvasuus nimed, leidub üks Purkse Matka külas. See on n. n. Oguli kivi. Traditsioon pajatab, et vanapagan, tahtes kord purustada Erra mõisa, võtnud mererannalt suure kivi, pistnud lingu ja visanud. Lingu üks pael pole säherdust raskust välja kannatanud — ja kivi kukkunud seetõttu enne sihikohta Purkse Matka karjamaale maha. — Teine suur kivi on Kestla-Ahu küla läheduses, heinamaal. Rahvajutu järgi teinud seal keegi mees muistsel ajal pühapäeval kuhja. Kuid sellele järgnenud karistus. Ühes vihmapiilvega tulnud välk, lõõnud mehe ja kõik teised töötelijad ühes hälgadega maha. Pooleni valminud kuhi aga kivi-
nenud, samuti teda ümbritsevad saadud. — Isesugune kivi on Jäbara mõisa väljal, põllu keskel. Pealt umbes paari jala laiune, 4—5 jala pikkune; teda kutsutakse Kirsu-kiviks. Tema all arvatakse varandust olevat.

Mitte kaugel Kõrkküla kõrtsist seisab kivist, mis sinna Rootsi laagris langenud Vassili Rasladini auks 1590. a. pandud¹⁾. Rahvas räägib, et siia olevat maetud 2 venda, kes kumbki iseväes teeninud ja teineteist siin kohates kahevõitlusesse astunud. Nad langenud, vastastikku teineteise kae läbi surmatud²⁾. Teine legend sõnab, et kindral

1) Hansen, Geschichte der Stadt Narwa, Dorpat 1858, lhk. 54. peale. Samuti ka А. Петровъ, Городъ Нарва, его прошлое и достопримѣчательности, С. Петербургъ, 1901, lhk. 377—378.

2) Sarnane legend on juurde lisatud ka ristil olevale kirjeldusele; v. Древняя и Новая Россія, за 1877. г., III köide, lhk. 28.

ja kapten vedanud kord kihla, kumb Narva-Jõesuust enne-
mini Tallinna jõuab. Kapten sõitnud laevaga, kindral
ratsa. Nähes, et kindral ette jõuab, lasknud kapten vii-
mase kahuriga maha. Kindral maetudki siia.

Juhulistest leidudest võib nimetada rahaleiu Jäbara
mõisa aida tagant ühest ahervarest, endise küla elamu-
kohalt. Raha, mis tsinkkarbis, tulnud kündmisel lagedale
ja olnud aina hõbe, ühed peenemad, kuju suuruse poolest
muidu Vene hõberublade sarnased, teised jälle 50-kopika-
liste suurused. Raha saadetud osalt Peterburisse, osalt
jäänud leidja kätte.

A. 1862 leiti soost Alulinna juurest suurem kogu
muistseid relvu. Püssi mõisa väljalt leitud aasta 30 eest
kündmisel kaks vana sõjakirvest.

Mõne aastakümne eest võetud Liiva mägedest, Purtse-
Liiva küla läheduses, ühest künkast kõdumata puusärk
välja. (Saksa okupatsiooni ajal ehitasid sakslased siia
küngastele harjutuste pidamiseks laskekraavid ja koopad.)

Vahest iseloomustuseks meie põlevkivi tundmisele
juba varem ajal on järgmine teade: Endisel ajal kae-
vatud Maidla mõisa härra käsul mõisa tarbeks kraavi (tei-
sendi järele kaevu). Kaevamisel leitud kullasarnast mulda
— liiva, ka kivi. Sellest teada saanud, annud härra käsu
kaevatud koha uuesti kinni ajada ja leiust vaikida, tähen-
dades veel: „Kui valitsus sellest teada saaks, oleks see
mõisa siit kadunud.“

Jõudes linnamägede juurde peab tunnistama, et nende
kohta on valmistatud häid kirjeldusi (v. Alulinna kohta E.
Laid: „Eesti muinaslinnad“, Jordan, Jung, Kreuzwald
Inland'is 1838. a., N. Liiv). Samuti on Purtse-Liiva Tara-
kallast ja Liimala Taramäge kirjeldanud J. Jung, prof. A.
M. Tallgren ja veel mõned. Savala linnamäest, mille kohta
rahvasuus ka jutte pole liikumas, selgus, et ta on lihtne
loodusesünnitus¹⁾. Mainitud kantside kohta tahaksin siin
esitada mõningaid rahva arvamisi ja traditsioone, mis pa-
kuksid, usun, teatavat huvi ka teadusliku materjali kõrval.

Näit. teab rahvasuu Liimala Taramäe kohta jutustada,
et sinna tahtnud keegi mõisnik linna (lossi) ehitada. Vee-
tudki seks otstarbeks kive mööda järske mäekülgi üles;
ühe kivi ees (mis praegu mahaveerenult mäejalal lasub)
olnud koguni 7 paari härgi. Kuid mis suudetud päeval
üles ehitada, selle kiskunud vaimud öösi jälle maha. Nii
jäeti ehitamine pooleli.

1) Vaata E. Laid: „Eesti muinaslinnad“, lhk. 111.

Kuulsa Alulinna kohta on liikumas mõned legendid, milledest olen näinud paari trükituna. Igatahes on laialt tuntud üks legend, nimelt kahe venna lugu, mida räägitakse ka teiste varemete kohta (Edise-Jõhvi, Alulinna-Jõhvi). Legendi kokkuvõtlik sisu oleks järgmine: Kaks venda ehitavad linna, üks praeguse Alutaguse, teine Edise mõisavälja varemete juurest. Vennad saanud esialgu hästi läbi. Nüüd läks üks vend välismaale naist kosima. Palus teist ka tema osa edasi ehitada. Teine mõtelnud: „Enne ehitatan enda osa, siis venna oma.“ Kui vend tagasi tulles nägi oma osa edasi viimata seisvat, lõi ta siiajäänud venna Mihkli maha. Oma tegu kohe kahetsedes kisub vend juba ehitatud osa Edise väljal maha ja ehitab [praeguse] Jõhvi kiriku, millele ta paneb tapetud venna auks Mihkli nime. Venna mahalöömise kohal, pea kiriku ukse ees, seisvat suur ristiga kivi. Alulinna ehitades pole jõudnud Mihkel ka kuigi kaugele. Mis päeval ehitatud, see kistud öösi maha (nagu Taramäelgi, ja see legend esineb mitme muugi ehituse kohta).

Varemeist leiame ühe ka Püssi (Purtse) jõe äärest, laua-saeveski lähedusest. Need varemed sisaldavat palju salalikku. Mõnekümne aasta eest olnud varemete keskel veel rauduks alal, mis viinud alla keldritesse; et uudishimulisi takistada müstilisi varandusi järele uurimast, käskis end. Püssi krahv uksekoha kinni müürida. Selgesti on märgata veel aknavõlve, mis maaga peaaegu ühel tasapinnal. Müürist on säilinud vähe, seegi umbes 5—6 jala kõrguselt; varemed lähenevad täiesti jõe. Kohta kutsutakse Kikerpara mõisaks.

Ümberkaudsed vanemad elanikud lausuvad varemete kohta mõndagi. Ühe legendi järgi seisnud varemete kohal hallil ajal uhke loss; selle peremees olnud kuulus röövel. Ta oli palju vara kokku riisunud, kusjuures talle suuremaks abimeheks olnud teener, pärisori. Kord haavanud peremees ühes sõnavahetuses orja kibedasti ning viimane vandunud kätte maksta. Ta täitiiski vande: pani lossi põlema, tappis peremehe, heitis tapetu jõkke ja uputas sinna enesegi. Nii hävis loss. Kuid sumedail, udurikkail suveõil käib röövel-peremehe vaim jõest valvamas, et keegi ei puutuks ta varandustesse. Rahvas usub, et keldrites on vara peidus. — Teise sõnume järgi olnud Kikerpara mõisa nimi kunagi Tigepära. Seal elanud kaks tigatedat vanapiigat. Põhjasõja ajal tahetud lasta mere poolt Lüganeuse kirikut, pommid trehvanud aga tähendatud mõisat ja purustanud selle.

Rääkides mõisaist ei saa vaikida Purkse mõisast. Siin aratab tähelepanu piimakeldri-hoone, mis õieti vana ehitus. Maja müürid on läbistikku 7—8 jalga paksud, kambrid kongitaolised; kinnimüüritud laskeaugud ja muu sisemine ehitus kõnelevad muistsest ajast. Aastat 30 tagasi võtnud keegi mees vastukõmavast seinakohast müüri lahti. Mehe ees avanenud trepp 32-he allaviiva astmega. Trepi lõpul olnud kõik sisse langenud. Hirmul, et vahest valitseja juhtub lõhutud seina nägema, müüris mees avause seinas uuesti kinni. Ümberkaudse rahva suus liigub jutt, et kirjeldatud maja alt minevat maa-alune salatee Hiiekaldas mereranda välja.

Aa mõisast on säilinud rohkesti traditsionaalseid mälestusi. Rootsi kuningas Haakonile, räägib üks seesugune sõnum, meeldinud see nurk Virumaal. Tema käsu peale ehitatud siia jahimõisa. Haakonist tekkinud aja jooksul mõisa lühendatud saksakeelne nimi Haakhoff. See on rahva seletus nime sündimise kohta. Samal kuningal olnud tütar, kes armastanud üht alamast soost isikut (teiste järele kuningapoega), keda isa aga oma väimeheks pole tahtnud võtta. Isa käsul toodud tütar laevaga Aa mõisa vangi, et takistada armastajate kokkusaamist. Siia surnudki kuningatütar; tema pealuu seisnud hilja-aegu veel ta vangitoas, n. n. „Kristiine kambris“. Neist õnnetuist kuningatütrest ja kuningapojast tekkinud üle Eesti tuntud laul.

Teine lugu pajatab: Mõisa kuulunud mereröövliitele, kes sel teel, et tulega kaldalt laeva valeteele juhtinud, talt saaki röövitud. Samuti orjuseajalt ja selle lõpult ei tea rahvas mõisa kohta head öelda. Koguni selle vastu — üks lauluke teatab:

„Tundub Aa mõisa
Teiste mõisate vahelt.
Pilli hüüab, plitsa plaksub,
Nuttu kuulda nurme'alta.“

Pill hüüdnud seks, et pekstavate kisa matta.

Üks selle mõisa omanik, kindral Strandmann, olevat pärijatele määranud, et uued omanikud pidavat tema surnukeha oma reisudele kaasa võtma. Niiviisi veetud suvel, kui saksad Kuramaal viibinud, puusärki koolnuga kaasas. Talvel hoitud surnukirstu selleks eriti rohuaeda ehitatud kabelis (mõisa aias leidub küll kabelitaoline kaheksanurkeline vana hoone).

Tulen veel külade juurde tagasi. Tihti teavad kohalised elanikud põlvest põlve kestnud juttude järgi külade,

talude vanadust, iga. Siinjuures esitatakse isegi kindlaid andmeid. Näit., Sala Aru veski omanik arvab oma koha vanadust, mis isalt pojale jne. edasi antud, enam kui 300 a. peale. Ojamaa praegune küla olevat 372 a. vana, nagu küla vanema talu omanik kõneleb. Asutamisaegne talu on veel alal, ehkki teda elamiseks enam ei tarvitata. Mainitud talu peab üks perekond juba kolmeteistkümnendat põlve. Siia-asumisel katnud külapaika paks mets. Küla allunud ennemalt Maidla mõisale, kuid mõisahärra (juba Löwis of Menari soost) kinkinud ta hambarahana Kukruse parun Toll'ile. Siiski on Ojamaa küla ka Taani ajal olnud (v. Liber Census Daniae — Oia, 15 adramaa suurune; Ojamaaks peab teda vähemalt M. J. Eisen). Samuti kinnitavad taaniaegse Ojamaa olemist osaliselt veel umbes 80—100 a. eest Ojamaa küla Veski karjamaal olnud ning praegugi veel tunduvad kolme asupaiga varemed.

Moldovi (Saksa k. Aadorf) küla tekkimislugu on järgmine. Vanemal ajal oli üks Aa mõisa omanik saadikuks (teiste järele Vene-Türgi sõjas ohvitserina) Moldau vürstiriigis. Temal oli kodumaalt teener kaasas, kes oma isanda mainitud riigis kolmel korral surma suust päästnud. Kodumaale tagasi tulles kutsunud mõisnik mehe kord endaga kaasa, jalutama mööda mõisamaid. Sellel jalutuskäigul kinkinud härra mehele hulga maad ja metsa mõisamaade küljest, tänuks elupäästmiste eest, ja vabastanud mehe orjusest ning kõigist maksudest. Ka annud härra talle, kui vabale mehele, liignime ja nimelt Moldau. Mees asunud kingitud maale elama — ja nii tekkinud Moldovi küla. Hiljemini võeti mees Rakveres bürgerite-nimekirja üles. (Olen leidnud Lüganuse kihelkonna nimedepanemiste protokollides a. 1835 vabade inimeste — „Freie Leute“ — nimekirjas Aa mõisa all ka Johan Moldau'eri kaunis arvurikka perekonnaga.¹⁾

Lõpetades kirjeldusi, mis seotud leiduvate muistsete kinnisvaradega, tähendaksin veel paar sõna Irvalla Soldatimäest. Öieti polegi seda mäge enam, sest suurem osa tust veeti laiali Tallinna-Narva laiarööpalise raudtee ehitamisel. Mainitud künkast asub osa just raudtee ääres. Vähe on märgata kaitsevalli loogasarnast kuju. Rahvas arvab kohta endiseks sõjaleeriks.

1) V. Familien-Namen Verzeichniss der Bauergemeinde des im Esthl. Gouvernement im Wierischen Kr. und Luggenh. Kirchsp. belegenen Gutes Haakhoff. Eingerrichtet den 27-sten April 1835. Lüg. kirikuarhiiv.

Üksikuist mälestuskatkenditest võiks nimetada täitsa muinasjutulist teadet Narva ja Lüganuse vahel asuvast Narva hõbeväravast. Kus ta nüüd seisab, ei teata, küll nähtud teda aga siis, kui Narva olnud alles Rootsi pealinn.

Rahvas mäletab meelsamini ja kõige kauemini sõjalaastamisi ja -hädasid. Tervikuna on tuntud mälestus inglaste käigust Krimmi sõja ajal Purtse rannas ja kordoni põlemasüütamisest nende poolt. Sellepuhune sündmustik on järgmine¹⁾. Inglaste laevu nähtud vareminigi kõrgel merel. Ühel päeval, parajasti heina-ajal a. 1855, tulnud kaks purjelaeva ranna lähedale. Neid saatnud väike aurukaater. Kaater vedanud paar paaditait relvistatud inglasi maale. Tulijate seas viibinud, nähtavasti tõlgina, üks soomlane, kes hüüdnud Purtse-Jõesuus asuva kõrtsi pidajale Jurgile, kes kõrtsi lähel seisnud ja lähenevaid võõraid silmitsenud: „Tul tännä, muidu ambun.“ Käsk oli, et Jurg randa jookseks. Enne käsu täitmist tormas Jurg kõrtsi ja jõi julguseks poole kortlit viina ära. Vaenlane jõudnud selle ajaga jõkke. Paarilt kõrtsis olevalt Liimala mehelt päritud, kus asuvat kordon (randrüütli maja). Mehed näidanud, läinud huvi pärast ise kaasa. Randrüütliid (vene soldatid) olid selle ajaga kõik Taramäe taha varjule põgenenud. Inglased leidsid kordoni alumise korra toast viina-ankru, tõmmanud sellel korgi eest ja keeranud ta põrandale kummuli. Ise läinud trepist siis üles — pööningule. Meestel olnud kaotsiminevast viinast hale meel, keeranud ankru-augu ülespoole. Kuid inglased, kes pööningult alla tulnud, seadnud vaadikese uuesti kummuli ning jooksnud, külameestel käest kinni võttes, kõik majast välja. Õues näinud mehed, et kordoni katus juba leekides. Põlenudki terve maja maha. Küsitud veel meestelt, kui kaugel on Maidla mõisa. Kui vastus saadud, läinud võõrad randa tagasi ja lasknud paatide juures revolvreid nii, et liiv ümberringi tuisanud. Lubanud veel Kõrtsi-Jurgile, nad tulla õhtupoolikul tagasi; käskinud Jurgil tapetud härja valmis varuda. Laevadele jõudnud, pommitanud inglased hulk aega kahuritega randa ja ümbruskonda. Enam jagu kuule lenanud Purtse mõisa taha karjamaale, mõned kukkunud jälle ranna lähemale, näit. Sope soosse (püütud Hiiekalda signaalsatsiooniposti tabada). Üks kuul sattunud sakste ujumismajasse, teine krahv Stackelbergi suvemaja katusest läbi para-

1) Sündmuse käik on rahvasuust üles kirjutatud, kuid ustavam kõikidest teistest sõnumetest kahel põhjusel: 1) tema võrdlemisi hiline sündimine ja 2) ta kontrollitavus (olen mitmelt isikult kuulnud sarnanevat jutukäiku).

jasti samal ajal, kui krahv lõunalauas kehakinnitust võtnud. Krahvihärra jätnud söögi ning maja ja põgenenud kõige kaaskonnaga. Sel tunnil juhtunud vana sepp Suti Mihkel suvemaja läheduses viibima (teisendi järele tulnud ta meestrotbikonnaga Ranna kõrtsist, kilk peas). See sepp lõpetanud krahvi lõuna. Pärast hoobelnud ta teiste ees oma teoga. Asjast kuulda saades saatnud krahv mehe haagrehi juurde; haagrehihärä mõistnud sepale kõhutäie eest 50 vitsahoopi. Kolmas, ilmsesti kahjutegev kuul langenud Liimala küla (praeguse Kaldese elamu kohale) sauna. Suure müra peale läinud peremees vaatama, mis saunas lahti. Näinud — kuul tuleb kolinaga lavalt maha¹⁾(?). Madi (nii kutsutud saunameest) pannud kuuli, mis lõhkemata jäänud, saapasäärde ning viinud algupärase kingi Kõrkküla kõrtsi, kus oma mürategija eest kortli viina saanud. Teised Liimala elanikud põgenenud suuremalt jaolt maantee-tagusesse Ahu metsa, mõnedel isegi kõrdikatlad vankril. Tagasi pole inglased ometi enam tulnud. Sama päeva õhtupoolikul alanud merel udu ja summe. Peale nende äraminekut saadetud teated sündinust Jõhvi, kust 60 kasakat kohale käsutatud. Veel mõnda aega peale ülalkirjeldatud lugu seisnud Lüganuse ja Varja postijaamas väge.

Lõpetan seega Lüganuse kihelkonna mõninga mälestuse ja traditsiooni esitamise, mis küll ehk mitmeti puudulikud ja tihti legendaarsed, siiski rahva mälestusi edasi annavad, ja juhivad vahest uurijaidki mõnd hüpoteesi või udust fakti selgitavate tõeliste asjaesemete ja allikate juurde. Usun, et ka need traditsionaalsed sõnumed aitavad valgustada maa rõhutatud ja valitseva kihi vahekordi. Samuti esitavad nad andmeid, mida ei leidu arhiivides, nagu seda võiks näitena tähendada külade lahutamise ja ühest paigast teise üleviimise kohta; teame, kui valusalt säherdune omavoli rahva hinges kajastus.

Arvan, et kohalik rahvas teab veel mõndagi mäletada ja kõnelda möödunud asjadest, mis ülalkirjeldatus aset pole leidnud. See on tavalik nähtus, mida ikka juhtub, kui traditsioonide korjajaks ja üleskirjutajaks on isik, kes kohaga vähe tuttav, kel võimalus ainult lühike aeg peatuda teadete kogumiseks, kuna materjal nõuab kohapealsete olude tundmist ja suuremat süvenemist. Viga saaksid parandada aga kohapealsed ärksamad elanikud, kelle kohus on ka siin ülesmärkimata jutte ja teateid korjata ning vastavale asutusele kätte saata.

1) On püütud jutustaja stiili tabada.

Selle kogu korjamisele on kaasa aidanud, lahkesti lubades kiriku arhiivi tarvitada, kohalik õpetaja B. Hörschmann ja eriti kui mälestuste jutustaja end. Varja koolmeister K. Normak.

O. Liiv.

Killud ja dokumendid.

Dokumendid talurahva päranduste hooldamise ja jaotamise aladelt 100 aasta eest Põhja-Eestis.

Keiser Aleksander I poolt 27. augustil 1804. a. kinnitatud Eesti-maa Talurahva Seadus, mille eestikeelset tõlget meie „Eestimaa Tallo rahva-Seadus“ ehk Valla-kohito Kässo ramat'u nime all tunneme, lõi meie talurahvale Põhja-Eestis, kes siis veel ränga pärisorjuse ikke all ägas, enam-vähem kindlakujulisemad vallakohtud, s. o. niisugused talurahva kohtuasutused igasse valda, mis koos seisid 3—5 ja veel suuremast arvust kohtumehist (nii kuidas valla suurus oli), keda valla rahvas ise oma maaga ja maata meeste hulgast kolme aasta peale valis ning kelledest mõisnik ühe vallakohtu eesistujaks nimetas. (Vt. täh. seaduse I rmt., III pkt. § 1—3.) Iga vallakohtus oli täh. seaduse järele kohaliku mõisniku otsekohese järelevalve ja juhtimise all. Kuid säärestel meie esimestel vallakohtutel polnud talurahva päranduste hooldamise ja jaotamise aladel, vähemalt esialgu, nähtavasti mitte midagi teha, sest et meie vaesel orjarahval täieliku craomanduse õigust sellegi varandusenatukese peale seni üldsegi ei olnud. Vast 1804. aasta seadus andis Põhja-Eesti talurahvale selle juriidilise omanduse-õigusi, olgugi piiratud kujul. Sest selle eestikeelse seaduse 3. rmtu I punkti § 1 kõneleb järgmist keelt:

„Tännini ei olnud tallopoial sedda seätud Omma, misga temma vois tehha, mis ta tahtis, seft sedda ei olnud veel mitte seätud ehk selgetš tehud, mis igga perre kohta, seddamõda, kui ta suur on, tarvis lähhab ja senna hulli arvata.“

Pealegi ei võinud nendes esimestes meie talurahva vallakohtutes siis ka kohtuprotokollide kirjutamisest juttugi olla, sest et rahvakoolide täielisel puudumisel valdades rahvas üldiselt, peale mõne harviku, kirjutada ei mõistnud, kuna seadus ei kohustanud ka sedagi alnsat cesti keele kirjamõistjat — kirikuõpetajat — vallakohtu protokolle siis kirjutama, mida tegelikult, valdade kauguse pärast kirikumõisast jne., ka võimatu täita oleks olnud. Seepärast pole siis ime, kui 1804. aasta seaduse mõiste järele suusõnaline asjaajamine meie esimestes Põhja-Eesti vallakohtutes suusõnal sündis. Vallakohtumehed kandsid suusõnal tehtud otsused mõisnikule ette, kes need kinnitas ehk asju käskis uuesti läbi harutada, kuna poolte edasikaebuse puhul, mis samuti mõisniku loaga pidi sündima, pidi vallakohtu eesistuja ühes ülesantud tunnistajatega edasikaebestantsi — kihelkonna-kohtusse ilmuma ja seal ka suusõnal „kelkist arro teggema ja vastust andma“. (Vt. täh. seaduse I rmtu II ptki § 6 ja II rmtu V ptki § 4 ja 7.) Ei tee ka põrmugi au meie endisele aadliseisusele, kes eesti rahvast nii kaua pärisorjuses ja vaimilises pimeduses kinni pidas, kui me sama seaduse 2. rmatu IV ptkist niisuguse loomuvastase paragrahvi (§ 1) leiame:

„Sest, et Ma rahvas agga arvaste moistawad kirjotada ja sebda luggeda, mis kirjotud on ja sepärrast ühtegi, mis neid kirjaga sunnib (sest et nemmad sebda ei moista) kohhut ja õigust möda, ei nende poolt, egga nende wasto ei maffa; siis ei tulle sebda Walla-kohtus mitte wasto wotta, mis tahhetasse kirjadega töeks tehha.“

Sellepärast ei leia me meie vallakohtute asutamise ajajärgust vähemalt Põhja-Eestis paraku ka mingit kirjalikku vallakohtu dokumenti või mälestusmärki kohtuprotokollide jne. näol, sest et neid üldsegi polnud. Küll aga leiame vallakohtuist vanemate kohtuasutuste — kihelkonna-kohtute kohta teateid, et need oma otsuseid ja korraldusi juba läinud aastasaja alguses protokollisid. Nii näit. on ühes end. Lüganuse kihelkonna-kohtu protokolliraamatus, millest allpool veel juttu teeme, pärisorjuses ägava talurahva varanduse peale, mis raudvarana taludesse pidi jääma ja seal ka alal olema, järgmine saksakeelne sõnasõnaline protokoll olemas:

„Protocoll d. 17. Aprill 1803.

5. In betreff des bestimmten Inventariums wurde angenommen daß der 1/2 Häckner 1 Paar Ochsen und 2 Pferde haben müsse; ferner an Ackergeräthe 3 Pflugschaaren, 2 Wagen, 2 Reggis, 6 Senfen u. 6 Sichel; an Sommerfaaten 5 Tonnen Gersten- und 2 Tonnen Haber. 1/3 Häckner muß haben 2 Anspann; an Ackergeräthe 2 Pflüge, 2 Wagen, 2 Reggis, 4 Senfen, 4 Sichel; an Sommerfaaten 4 Tonnen Gerste und 4 Böffe Haber. 1/4 Häckner muß haben 2 Anspann; an Ackergeräthe 2 Pflüge, 2 Wagen, 2 Reggis, 4 Senfen, 4 Sichel; an Sommerfaaten 3 Tonnen Gerste, 1 Tonne Haber. 1/6 Häckner muß haben 1 Pferd oder ein Paar Ochsen; an Ackergeräthe 1 Pflug, 1 Wagen, 1 Reggi, 2 Senfen, 2 Sichel; an Sommerfaaten 4 Böffe Gerste und 2 Böffe Haber.

Paul von Krüdener, Kirchenobervorsteher. Anton von Wrangell, Kirchen-
vorsteher. Carl Philipp von Esen. Carl von Sternburg. Georg Gustav
Erras, d. 17. Aprill 1803. von Wrangell.

Igatahes on 1804. aasta „Eestima Tallorahva Seädusses“ jutt ainult talurahva liikuvast varandusest ehk vallasvarast, kuna liikumata varanduse ehk kinnisvara — talumaa ja hoonete peale — omanduse ainuõigus mõisnikule ikka edasi jäi.

Sest ka kuulus 1816. a. 23. mai Põhja-Eesti talurahva lindpriiuse seadus — „Eestima Tallorahva Seadmissed“ — ütleb kinnisvara kohta juba oma 1. paragrahvis selge sõnaga järgmist:

„ . . . et Ma ja Põhhi Moisnikkute pärrisommatš jääb kui ennegi. jebdawisi, et neil Tallpoeagadel, kes pärris-allaama põlwest lahti antud, eddespibdi Moisfawanemattega muud teggemist ei olle, kui agga jebdamõta, tuida nemmad teine tsefega wastastikko kaupä ehk Kunttrakti on teinud. . .“

Kuid siiski kaotab selle priiuse seaduse täht kõlge pealt talupoja enese isiku kohta häbitava ostu-müügi ja pantimise õiguse lõplikult ning kindlustab ka talupojale kinnis- ja vallasvarade pidamise ning omanduse õigused, olgugi et mõisnikud maad (talusid) vast läinud aastasaja keskpaigu talurahvale pärisomanduseks üldiselt müüma hakkasid, s. o. siis, kui ära nähti, et pärisorjuse ärakaotamise tagajärjel hinnata orja tööjõu puudumisel mõisand enam neid hiigla-sissetulekuid ei annud, mida mõisnikuseisuse suureviisilise elamise väljaminekud ette kirjutasid. Sest 1816. aasta seaduse teise osa („Eestima Tallorahva Käso-Ramatu“) I ja III peatükis leiduvad juba järgmised paragrahvid:

§ 3.

Seeba Seebusse-alkust mäda ei voi sepärrast Gestima tallopoeg üffi egga omma soufeltiga, egga ütski Eife neist moifaga ihhilase, egga Moifata müdub, ärrakinfitud, teisele antud, panti wifil ehl muud wifil teise kätte kirjutud jada.

§ 4.

Gestima tallopoial on üigus, Maad ja muud liikumatta warrandust enesele pärris-ommaks biget wifil nouda ja jada. Gestima tallopoial on meelwaid liikumatta Omnadust enesele nouda ja piddada, mispärrast temma leit teiste Rigi-alamattelegi lubbaantud ja kasjotikku wifil, seadust¹⁾ toshhib tehha.

Ja alates 1817. aastast leiame juba kavakindlalt vastavate Põhja-Eesti alama-astmeliste kohtuasutuste protokolliraamatutest talurahva päranduste jaotamise protokolle, mis tiliti ka eesti keeles kirjutatud.

Nii läks mul korda hiljutise enamlise sõja lahingute jalust (1919. a.) päästa muu seas üks protokolliraamat, mis kannab pealkirja „Protocol und Journal Kirchspielsgericht's / Gemeinde-Gerichts zu Luggenhusen“, mida on „Kirchspielsgericht'i“ nimetuse all juba 17. aprillist 1803. a. Lüganusel, Virumaal, pidama hakatud ning „Gemeinde-Gericht'i“ pealkirja all — 8. juulist 1817. a. Vilmasel pealkirja all on rida talurahva päranduste jaotamise protokolle, mis selleaegne Lüganuse kirikuõpetaja Karl Friedemann Vogt kohtuprotokollide kirjutajana eesti keeles kirja pani, kes 1795.—1844. a. Lüganusel kirikuõpetaja oli, s. o. kohe peale kuulsat Otto Villem Masingit (vilmane oli L-e õpetajaks 1788—1795. a.). Kohtu (Gemeinde-Gericht'i) koosseis oli siis järgmine: eesistujateks esmalt kapten Hermann von Wrangell — Maidla mõisast ja hiljemini major Peter Frommhold Löwis — Saka mõisast, sama vabameelne Löwis, kes varemni Kandle mõisa omanikuna kuulsa „Kandle seaduse“ välja andis. Kohtuliikmeiks: Kauksima Madi — Aidust Maidla vallast, Jüri Madi — Lüganuse külast Püssi vallast ning hiljemini ka Hanso Mart — Erra vallast. (Talurahvas oli siis veel ilma priinimedeta.) Esitame siinkohal mõned eestikeelsed pärandusejaotuste ja hooldamiste protokollid, mis kultuurilooliste dokumentidena iseloomustavad ka meie rahva selleaegset varanduslist seisukorda, varanduste koosseise ja vahakordi pärijate vahel. Need on sõna-sõnalt järgmised:

I.

Nende päta riistade pärrast, mis se kümne aasta ees surunud perremees, Seppa Jürri Niggulas, Mito küllast ja Maidli wallast, on järrele jätnud, on tännasel kohto päwal, selle nimmetud Niggula poiade wahhel, need on Tomas, Naaf, Joan ja Hans, se leppitamine sündinud: et need issast järrele jäetud päta riistad, need on, üks lüts, üks allas, kolm pari pihhib, üks weike haamer, ja üks teine wikkati tarwis, wieklinne Kuba eest on arwatud, ja et se wend Naaf need nimmetud riistad enesel wottab, ja iggal wemal, ka sel Recrutiks antud wemal, Niggulas nimi, wiet jaggo, se on kümme Kuba rahha peab ärrataffuma. Sesamma leppitamine on tännasel kohto päwal Protokoll-raamatust illespandub, et selle asja pärrast ei pea ennam tülli sündima.

.Mandel 13-mal Marti ku päwal. 1817.

J. v. Wrangell
Gem. Richter zu Luggenhusen.

1) s. o. testamenti.

II.

Leppitaminne 27-mal leikuse fu päwal 1818, Erra moisa Rent-sassa, Capitaine Arnold, kes Erra moisa pärriis härä käest melewalda sanud, ja ärrafurnud perremehhe Siwa Maddi pärriatte wahhel.

Kui keif, kelle assi se on, nenda kui kohhus on, ollid sanud Erra moisa kutsutud, ja tulnud ka, ja Erra walla Tallitaja, Hanso Mart, seäl jures olli ka, siis sündis se leppitaminne: et üks hobbone, mis Siwa Maddi on järrele jätnud, peab jäma pärriis-warandusets¹⁾ selle kolme päwa — perrekohha jure, mis Siwa Maddi käes olli, ja mis nüüd ei olla tellegi käes, sest et Siwa Maddi hoost olli sanud moisast; temma olli küll sedda maad isse tõstnud, agga temma ei teinud ka ühtegi moisa-tööd esimestel aastail. Keif mu warrandus, mis Siwa Maddi on järrele jätnud, se on: üks paar härgi, üks härja-wassikas, ja üks lehm, jääb tema pärriatte kätte. Esjama Siwa-perrekohst olli jo 1804-mal aastal, ehk tema küll waffo ramatus ei olle illes woetud.

H. v. Wrangel

G. R. zu L.

III.

Talwe kohto käimise aial seitsmel Joulu ku päwal 1818 olli Maidli moisas Kihhelfonna kohhus kous.

Kihhelfonna koggud. — kohto-wannem Maidli Härä Herrmann Wrangel Rörwamehhed — Kautsima Maddi aitust, Jani Maddi — Lugganussest.

Protokollu walmistaja — C. F. Vogt kihhelfonna õppetaja.

II, Reino Jato p. Mikhel Sawwalast kaebas oma emä, Mai, de Karjatse Zuhhani Raddrina peäle Errast.

Mikhel noudis Raddrina käest 6 Rubla tükki, mis temma emä, Mai, temma, Raddrina, kätte olles²⁾ annud, et ta pidid hoidma ja Mikhli kätte taggasi andma kui temma mehheks olles³⁾ sanud. Raddri wastas: et tema ei olles enam kui 2 Rubla tükki sanud hoida de käest; ometi tunistas temma sedda ka illes et temma 3 Rubla tükki enesel olles⁴⁾ wotnud siis kui temma ja mai emma, ja Mikhli suur emma, Marri, surri — se sanna wanna moor olli ene igga tüttrele 6 Rubla tükki annud, agga pärrast olli tema Raddrina käest üht, ja Mai käest kaks Rubla tükki taggasi wotnud; need on need kolm Rubla tükki, mis Raddrina kätte said kui Marri surri; kui nüüd 2 neist Mai jäggo ollid siis olli, Raddrina oma sanna peäl, 4 Rubla tükki tema käes, mis Mai pärrast ollid. Ugga kui Mai surri, jäi piisole laps järrele, mis agga monned päwad, enne kui Mai surri, olli sündinud. Raddri wottis de last, mis pärrast ka on surnud, enese jure, ja tema ütles et se laps, ehk sedda küll wahhest taggasi widi issa jure, itka 9 nädalat wahhem kui aast tema jure olles⁵⁾ jänud, ja ei tahtnud need Rubla tükkid taggasi anda, ja armas neid selle waewa cest mis tema lapse pärrast olli näinud. Mikhel ja tema issa Jaak, kes kohto ette tulli ka, wastasid se peäle et Raddri, siis kui mai surri, ka muud rahhad ja h ö b e d a d ja de rided ka enesel olles⁶⁾ wotnud. Kui ei olnud tunnistus-mehhi, kes sedda asja olles⁷⁾ õige selgets teinud, siis katkus kohhus leppitamist tehha, ja Mikhel ja Raddri leppisid ku nenda, et Raddri 2 Rubla tükki Mikhli kätte pidid taggasi andma.

H. Wrangel.

¹⁾ raudwarats; ²⁾ sõna „olles“ asemel peats olema „oli“, kuid protokollides tarwitab C. Vogt wahest kublai tegusõna-wormi tingiwäs kõnewiisiks.

IV.

Essimeffel Miškli ku päawal 1819 olli Maibli moisaš kihhelkonna kühhus kous.

Kohtu ette tullid

I, Nigula Miškli Mart, Luggandussest, kes minewal aastal jo teist naest olli wotnud; temma tunnistas sebda warrandust illes mis essimeffe naese laste kätte peab saama: 1 lehm, 1 lammas, 1 Dublatuk, 2 pool-Dubla tikki; 1 Sõlg.

II, Jani Bertel unniküllast; Rangro Jaan unniküll; Kubja Zuhhanu Mitust ja Tina Marti Jaku u. Marri aitušt, selle warrandusse pärcast mis selle surmud unnikülla weški Jani lapsed, Mart, Leno ja Jürri peawad pärrima. nende emma Alne olli sel aastal lainud teisel mehhel, Jani Bertkil, unniküll-last, agga kui ta temaga nelli nädalad sai elland, siis jürri ka, tema wanem poeg, 16-ue aastane, on nüüd issa wenna weški Jürri, jures, unniküllas; Leno, kes 9 aasta wana, on Tina Marti Jaku naese marri jures, kes tema ema õbbe; ja Jürri, kes wiis aasta wana, on Kubja Zuhhani jures, kes tema ema õe mees. se warrandus mis Rangro Jaan, kes nende laste emma wend, ja Kubja Zuhhan, ja Tina marti Jaku u. marri ja Jani Bertel, nende laste wõräs issa, illestuustasid on se: 1) 2 lehma, 5 lammas, üks kaks. 2) 10 Dubla tikki, ja 1 pool-Dubla till, sangadega, hõbbe helmed, 2 preesi, 4 jõrnust. keif mis selle numbri al on nimetud, on Rangro Jaani jures, kirstus, ja kirsto wotti on Kubja Zuhhani käes. 3) need waesed lapsed peawad ka pärrima sebda mis moned inimesed nende emma Alne käest wõllaks on wotnud: a) aito Seppa Jürri Hanso käest 2 Dubla hõbbe rahha. b) aito Hanso Mabbdi Jürri käest, 5 Dubla papri rahha. c) Lohkuste wana Jaku Mabbdi käest 5 Dubla papri rahha. d, Sawala Hanso Mabbdi Hanso käest, 5 Dubla papr. rahha. e, Erra Warrinorme Marri sold Waino abo naese käest 5 Dubla papr. rahha. f, Tarwoma Toma Jürri Marti käest 2 wakka oddrad. g, weški Jürri, issa wenna käest 20 Dubla wast rahha, mis Weški Jürri anne käest wõllaks on wotnud sest rahhast mis Kubja Zuhhan härja eest maks. 4) need waesed lapsed pealsid ka kätte sama 1 1/3 toorma ruttid mis on kaswand selle ma peäl, mis moisašt anti nende emale prutida, kui temma lest olli, ja temma seemnest ka, agga sebda pissut anti kohtu polest neile kes need kaks noremad kaswatand, Tina marti Jaku naesel ja Kubja Zuhhanil, nenda et Zuhhanu, selle jures se wte aastane laps on kaks jäggo, ja marri 1 jäggo peawad sama. Neid maenitseti ka kohtu poolt et nemad waeste laste kaswatamisse eest pidbid hoolt kandma.

III, Jani Bertel unniküllast, kummel jo kaks naest on surmud, tunnistas ka kohtu ees sebda warrandust illes mis essimeffe naese lapsed omast emast pidbid pärrima, kui tema enesel jälle abbitasa peaks otfima se warrandus mis ta illes tunnistas on: 1 lehm; 1 härjamullikas; 3 lammas; 5 Dubla tikki; 1 Sõlg; 1 prees.

S. W r a n g e l l.

V.

teisel Kallina ku päawal olli maidla moisaš kihhelkonna kühhus kous 1)

8, Sallo Hanso pärrast, Rodust 2) kes teist naest wotnud, tunnistasid Püssi Tallitaja, Nigula mabdi, ja kohtu kōrwa mees, Jani Mabbdi Luggandussest, illes, et essimeffe naese lapsed ei wot sihtegi pärrandust nouda mis emma poolt nende kätte pididi sama, sest et se sama naene ei tonud sihtegi kasa kui ta mehhele läks.

VI.

Kohtu pidamine 15-mal martsi ku päawal 1820. 1) Kohtu ees käis Seppa Jürri tallitar marri, Errast, kes wiimasel kohtu piddamisse päwal

1) f. o. 1820. a.; 2) Rodouit külast.

kästo olli sanud tänna kohto ette tulla; se tunnistas ülles, et tema ärrasurnud emale, Kaddrinal, ei olnud muud kasa warrandust, kui mis tema issa Jürri olli illestunnistand, kui ta teist naest wottis: 6 Rubla tütkki; 1 sölg; 2 presid; ja üks hõbbe wallandit¹⁾. jeda teit on Jürri marrile anud kuida, et selle Kaddrina teised lapsed, 3 poega ja üks tüttar, kes noremad on kui Marri; ütstord oma jäggo woitsid sada.

3) Jla²⁾ Jani Niggula Tomas Erasallast tunnistas kohto ees ülles, et oma ärrasurnud õe, Pürtse³⁾ Juhhani naese Kreta kasa warrandus on nenda kui Pürtse Juhhan olli illestunnistand kui tema teist naest piddi wotma: 4 Rubla tütkki; 1 wallandit; üks prees; agga et hõbbe helmed on ka ja weel üks prees mis Juhhan ei tunnistand ülles. Keit se warrandus on praego Pürtse Juhhani käes, agga 2 hõbbe Rubla, mis wana issa, Jani Niggulas, on luband, Kreta lastele anda, on Toma wena, Jürri käes. jedda Tomast pandi ka kohto poolt laste wöörmündrits.

4) Kohto ees käis ka Sawala möldri, Jakob normat⁴⁾ ema, ja selle möldri effimesse naese wend, Rangro Hans, woffast, et nemad sellejama, Möldri Jakob normat, effimesse naese kasa warrandusse parrast pidid tunnistust andma. nemad ütlesid et nemad jedda kasa warrandust selgesti ei tea. siis tunnistas mölder isse, kes kohto ees käis ka, ülles et tema ärrasurnud naene on kasa tonud: 6 hõbbe Rubla; 1 wallandit helmedega. tema enia ja effimesse naese wend ei ütlend mitte jedda walle ollwad. ja ülles tunnistud warrandus on praegu möldri, Jakob normani⁵⁾ käes.

S. W r a n g e l l.

VII.

19-mal Jürri ku päwal 1820 olli Maidli moisas kihelkonna kohhus ko-us.

III, Na walla mehhe Niggula maddi effimesse naese lapse pärrast käis Reino Tomas Warjalt kohtu ees. Niggula Maddi käis isse ka, ja tunnistas ülles et selle lapse warrandus ema polest on 1, kolm Rubla tütkki. 2, üks pool-Rubla tütk. 3, wallandit ja helmed 4, üks prees kirwidega 5, üks sölg 6, 2 lehma 7, üks härq 8, tatskümend Rubla Pabri rahha 9, kolm lammas 10, üks wassikas 11, tats sigga.

III, Tarroma mehhe Jürri Jako ärrasurnud naese, Ewa, pärrast, käis selle naese wend, Lauri Jani Hans Tarromalt kohtu ees, ja ütles et temma jedda hõbbe rahha ja need hõbbe riistad selgeste et tea mis Ewa on järrele jätnud, agga et suggu on; jedda tunnistas tema ülles et temale Jehu olli, laubad et teadnud tema mitte. . .

S. W r a n g e l l.

VIII.

Kohto pidamine 7-mal Mato ku päwal 1820.

I, Mihkli Maddi Warjalt, käis kohto ees kui Mihkli Marti, aa kulla mehhe, effimesse naese laste wöörmünder. need on 2 poega, üks tüttar. ta tunnistas selle ärrasurnud naese warranduse ülles: kolm Rubla tütkki; üks sölg; üks prees.

II, Jürri Tõnnise Tomas Restlast, kes Rangro Mihkli, Pürtse kulla mehhe effimesse naese laste wöörmünder, tunnistas selle ärrasurnud naese warrandust ülles: tats Rubla tütkki; üks pool-Rubla tütk, tats piisokest preesi. need lapsed on: tats tüttart, ja üks poeg.

¹⁾ wallandit = sangaga kaelarahha wõi medal; wt. ka Dr. F. J. Wiedemanni sõnaraamat; ²⁾ Jila kulla; ³⁾ wõi Bertli? ⁴⁾ J. Normat (wõi Norman?) oli nähtawasti juba lindpriiks lastud, kuna tal siis priinimi olt. Restis ju priiklastmine terwelt 16 aastat; ⁵⁾ Normati?

III, Marti Jaan Nestlast, kes teist naest wõtnud, käis kohto ees ka ja tunistas selle ärrasurnud naese, Kaddri, warranduse alles, mis tema laps, üks tüttar, peab pärriina. Selle ärrasurnud naese käes olli kolm Rubla tütki; agga kui tema surri, siis wottis tema issa, ahhu Jaan kaks neist enesel, ja üks waid jäi selle naese mehhe, Matti Jani kätte. üks sõlg, ja üks sõlg, mis naesl olli, on temma mehhe, marti Jani, käes ka, ja tema ütles, et ärrasurnud naesl ei olnud muud warrandust.

H. W r a n g e l l.

IX.

Kohto piddamine 13-mal Märtsil ku päwal 1820.

3, Rubja Jürri Juhhan, aitust, käis kohto ees, selle ärrasurnud Tina marti Jato laste pärrast, selle ema niid ka on surnud. need waesed lapsed on kaks poega. ta tunistas laste warrandust alles, se on: üks liipsi lehm; üks noor lehm; härja nullikas; neli lammas; üks sigga; kaks kisse; üks jaan. 15½ Rubla on neile lastele ka mis Jürri Juhhan isse peab maksma; 10 Rubla peab Simo Maddi, Suggandus, weel lehma eest maksma, mis tema 20 Rubla eest Tina Marti Jato käest on ostnud. Eido Jaan aitust peab 5 Rubla maksma, mis tema laenuks wotnud Tina Marti Jato käest, ja Seppa Tomas aitust peab nendajamoti 10 Rubla maksma. lastele on ka 13 Rubla tütki; 1 sõlg; 1 prees; 1 tilg (? T. A.) ja üks hõbbe-keet. Kohhus seadis Rubja Jürri Juhhan, ja Wina Jaan, mollemad aitust, laste wõbrniidriks. nemad peawad härja nullikast ja sigga miina, ja sebda rahha mis sest tulub lastele hoidma; agga liips lehm, se noor lehm, 4 lamast, ja kaks kisse peawad jama laste toidussjeks, nenda et seal kus üks lap ellab, liips lehm ja 2 lamast peawad ollema; ja seal kus teine lap ellab, seal peab se noor lehm, 2 kisse, ja 2 lamast ka ollema. need riided¹⁾ peawad Sama jagatub lastele. Simo Maddile Suggandussest lätkitati jama et tema 3 nädala pärrast kohto ette piddi tullema.

H. W r a n g e l l.

X.

Kohtopiddamine 1-mal Martil²⁾ ku päwal 1821. majori nigg. Jaan aitust käis kohto ees ärra surnud Tina marti Jato poja Jani pärrast, kes 7 aasta wana, ja selle ema ka on surnud. Majori Jaan tahhab sebda waest laj alleskaswatada, toita, kaita ja õppetada senni kui ta mehheks saab, agga temma küssib se eest enesl need weiksed ja pudololujused mis selle waeselapse, Jani, jäggo on temma wanematte pärrandussest, ja kohhus moistis et se peab sebda wist jama.

Tina marti Jato teine poeg, Jürri, kes kolmat aasta käib, on niid Jürri Jani (ehl Wina Jani) jures aito kallas. se sama Jaan lubhab ka sebda waest last, Jürri alleskaswatada, nenda kui kohhus on ja peab se eest ka need weiksed ja pudololujused sama enesl mis lapse jäggo on wannematte pärrandussest. sebda rahha, hõbberahha ja muud rahha, mis lapsed ojt pärriinud, peawad nende wõbrniidrid. Rubja Jürri Juhhan, ja Jürri Jaan, mollemad aitust, lastele hoidma.

XI.

Kohtopiddamine 2-mal Maio ku päwal 1821.

1, Kauksina Toma Jürri Leif Kreet, kes tahhab teisel mehhel minna, ja kes esimesse mehhega kaks last on sanud, poega kes 7 aasta, ja tüttart kes 4 aasta wana, tunnistas sebda warrandust alles mis esimene mees on jätnud. 1) 5 Rubla, mis on sada Seppa Jürri Hanso käest, aido kallas. 2) 4½ Rubla

1) misjufused riided? 2) Märtsil.

Tarroma Mihkli Toma Jürri käest kes nüüd Pürtse küllas tallomees on. 3, 3 Rubla, Toma Maddi Jani käest, aido küllast. 4) 5 Rubla Kaufhima maddi käest, aido küllast. 5) üks wanna härg. Kaufhima maddi ja Kaufhima Jürri, aido küllast, kes nende laste wöörmündriks on sektud ja kinnitafid jedda mis Kreet olli illestunniatanud.

2, Simona maddi Püggandus., kes 13-mal Mihkli ku päwal 1820 olli käsko sanud kohto ette tulla, tunnistas kohto ees illes et temmale Tina marti Jato lastega aido küllast 10 Rubla wölga on, ja lubbas süggisel maksta.

3, Dislari Kaarli tüttar Anne, olli aastast härg-mullitast, mis tema palga eest olli sanud, omma emma Kai kätte annud kaswatama, mis nüüd käib neljat aasta. Kui nemad isse ei leppind siis seadis kohhus et se härg süggisel piddi jama müdud, ja et pool hind piddi emma, ja teine pool tütre kätte jama, ja et se tüttar weel peälegt 5 Rubla emale piddi maksta kaswatamise¹⁾ eest. S. W r a n g e l l.

XII.

Kohtopiddamine 12-mal Joulu-ku päwal²⁾.

I, Gimnato Mihkli t. anne kaebas et temma woõras emma, Gimnato Mihkli Leif Leno teit, mis mihtel on jätnud enesjel wottab, ja et temma (anne) issa warrandus-est ei sanud ühtegi, kui onnemeti teised mihtli lapsed teit pissut on sanud. tema woõras emma, Leno, kes kohto ees käis ka, lubbas temmale nellit tehtud lamba nahka anda siis se tüdruk piddi mehhele minnema ehk kui temma isse piddi teisel mehhel minnema.

III, Wina Jaan ja Rubja Jürri Juhhan tedda kaddund Tina marti Jato laste wöörmündriks pandi käisid kohto ees ja anhsid arwo nende laste warrandusse pärrast. härja mullitast müdi 8 Rubla eest, se rahha on skubja Jürri Johanni käes; sigga müdi ka 3 waffa ruffid, ja 2 waffa odrad eest. jedda wilja ja weel 3 waffa odbrad, 5 waffa kaero, ja 2 külnito ruffid, mis on wälja tulnud sest mis laste emma oli külwanud, ja 4 waffa kaero, mis on korjatud nende käest kenel wölga olli laste issaga, on jagatud poleks nende kätte kes need lapsed illes kaswatawad, majori Jaan ja Wina Jaan. S. W r a n g e l l.

XIII.

Den 20 November 1822

Kohto ees käis Jani Jaak Unni küllast tedda kohhus aerasuruid lestinehhe kangro Jürri (Uttukullast) laste wöörmündriks on nimendand. Teine Wöör-minder on selle arrasurnud Jürri wend, Kangro Jaan Uttukullast, kes selle Jürriگا uhhes Tallus olli. Jürri lapsed on 1, Mart 19 aast. 2, Jaak 17 aast. 3, Leno 12 aast. 4, Juhhan 9 aast. 5, Jaak 6 aast. 6, Jurt 3 aast. Se wannem Poeg Mart olli kohtu ees ka kulmas mis kangro Juhn tunnistas Jürri laste warrandusse pärrast. Se on 1, 5 Rub Luffi 2. 2 pool Rub. Luffi 3, üks sõlg, 2 Preesid ja helmed. 4. 10 Rubla B. N.³⁾, mis koddo on, ja 15 Rubla B. N. mis on weel sada kohtuse Mihkle koht. 5, 2 Lehma. Lambad ja willi on kahhel wennal, Jürri ja Jahnil, ifta uhhes oluud.

S. W r a n g e l l.

XIV.

Kohto piddamine 3-mal Decembri kuul 1823.

3, Hanso Mart Errast, kes Lina Madoi waeste laste wöörmünder tunnistas illes et laste kässi hästi käib, ja et nende rahha, 70 Rubla, alles on teise wöörmündri maddise mihtli Jürri käes. S. W r a n g e l l.

¹⁾ kas Anne wõt härja kaswatamise eest? ²⁾ 1821. a.; ³⁾ Bank-Asign. — rahwakeeli „pankuraha“.

Kohto piddaminne 19 Januar 1824.

Rippari Tomas Pursti ran.¹⁾ kes Bertli mihkli waia ealiste²⁾ laste wõõr-
münder, käis kohto ees, kui tedda jo enne olli kutsutud kohto ette ja temma
ollu samakulmatta olnud ja ei tulnud mitte siis moistsis kohhus et temma
10 hopa piddi jama nuhtlusseks. Sesamma Tomas teggi ko arro kohto ees
sama wõõrmündri-ameti piddamisest ja tunnistas illes et Tõnnise Maddi,
kennel 30 Rubla hobhose eest olli maksnist, on maksnud 25 Rubla, nenda
et temmale 5 Rubla weel on maksnist mis temma on lubband pea maksta.
Sinalla Hans ja Peärno Tomas on ta omma wõlga maksnud, iggamees
10 Rubla. Keif sedda rahha on Rippari Tomas kätte sanud, ja kui temma
5 Rubla on wälja annud laste tarwidusseks, siis on weel 40 Rubla temma käes.
S. W r a n g e l l.

Kohto piddaminne 9-mal jõulu ku päwal³⁾.

Pri mõlder Norrman Sawalast; Pullama mihkkel, sakkalt; Tõnnise Tomas
wabbandit Süggandusse källast. — teggiwat arro kut waese laste woormündrid.
P. N. S w i s.

3-mal Mihkli ku päwal⁴⁾, mis selle ku kohto päaw on, olli kohto piddaminne.

3. Juhhan Bertli marti, noorem poeg , Warjalt, kaebas omia issa
peäle, kes nüüd saunas ellab, et ta keif omma warrandust on annud wanema
ja kestmisse poia kätte, ja et tema isse, se kaebaja, ei saand ühtegi. Se issa,
Mart, tunnistas, et temma, kui temma maiast ärrealäts, ei wotnud ühtegi
kasa; et se wanem pöeg, kes issi tallus on, omma jäggo on sanud, kui temma
issast lahтус; et äts tiltar ka, kui temma läts mehhele, on sanud lehma, ja
et keif nu warrandus, on jänud kestmisse poia kätte, kes issa järrelkäia on
tallus, ja et se piddi leppima omma norema wenaga. Kohhus leidis et ille
raudwarrandust ei jänud nu kui tats hooft kestmisse poia kätte. kui sesamma
kestmine poeg ta peab sedda wälja maksta mis issa magasinist⁵⁾ on wotnud,
kui temma tallus olli, ja tats poega temaga, siis selletas kohhus sedda asja
nenda ärra, et se parrem hobbone neist kahhest piddi jama kestmisse poia
kätte, ja et se norem, se kaebaja, selle alwenaga piddi rahhul olema.
Se peäle pakkus ja need tats poega teine teistele kät ja leppisid teine teistega.

Need dokumendid räägivad igaüks eneste eest, ilma et midagi
juurde lisada tarvitseks.

T. Laur.

Välke ääremärkus.

Minu kirjutus „Kaleviste muna“ (Eesti Kirjandus nr. 5) on võõrilt
arusaamist ellu kutsunud. Tähendasin seal, et „Kalevine“ sõna esine-
mist mitmuses tuleb rahvalauludest tulega otsida. Selle lausega ei ole
ma tahtnud väita, nagu esineks rahvalauludes „Kalevine“ ainult ainsuses.
Ei, mitmuseski leidub sõna, kuid niipalju kui mina tähele pannud, koguni
harva. Ses mõttes kirjutasin ülemaanimetatud märkuse.

M. J. Eisen.

1) f. o. raninast; 2) alaealiste; 3) 1825. a.; 4) 1828. a.; 5) f. o.
walla magasinistast.

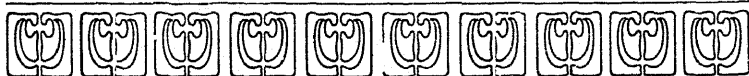
Kuna Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna poolt kokkuseatud

Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu

II parandatud ja täiendatud trüki ilmumist ei ole võimalik puht-tehnilistel põhjustel, peasjalikult vastavate kirjamärkide vähesuse ja trükiparanduste raskuse tõttu kuidagi kiirendada, selle kõrval aga mitmelt poolt tungivalt soovi on avaldatud, et võimalduks asjast huvitatuile selle väljaande seni ilmunud ja ilmuvate poognate tarvitamine, otsustas Eesti Kirjanduse Seltsi juhatus „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II trüki **ettetellimised** avada järgmistel tingimustel:

Igal etteandjal tuleb saata kas otseteed või tellimiste vastuvõtja raamatukaupluse kaudu Eesti Kirjanduse Seltsile raamatu ligikaudne hind — 400 marka — (arvates 10 mk. iga 16-leheküljelise trükipoogna eest), misjärele tellijale postiga kätte saadetakse seni ilmunud poognad ühes sissejuhatava osaga, kuna järgmised poognad järgnevad samal teel peale nende ilmumist. Iga 16:ne lehekülje suuruse trükipoogna eest, kui neid ilmub peale 40:ne poogna (640 lehekülje), tuleb etteandjal pärastpoole juurde maksa 10 mk. Saatekulud võtab E. K. Selts oma kanda.

Olgu tähendatud, et käesoleva ajani on ära trükitud XVI+512 lhk. trükitahtse M tähte), iga kuu järgneb 32—48 lhk., nii et, raamatu ligikaudset suurust arvesse võttes, ta trükkimist tuleva aasta kestel loodetakse lõpule viia.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk., 1923. ja 1924. aastal — 100 marka. Eluaegne (ühelikordne) liikmemaks 2000 marka.

Kuukirja Eesti Kirjanduse

1925. a. tellimishind 300 marka.

Tellimisaadress: Eesti Kirjanduse Selts Tartus.

Kõnetraat nr. 601.